

Het geslacht der Santeljano's. De dorrende akker kiemt

Joost Mendes

bron

Joost Mendes, *Het geslacht der Santeljano's. De dorrende akker kiemt*. W.L. & J. Brusse's Uitgeversmaatschappij, Rotterdam 1919

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/quer001gesl03_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de [gebruiksvoorwaarden](#).

Eerste hoofdstuk
Cirkelgang I

Over het gezin der Santeljano's waren nu jaren heengetrokken van stuurlooze verwarring. Jaren van droef uit het evenwicht stootend telkens uitbarstend kabaal, van neerdrukking en opstand, fel in hoog geweld en van moeë, stille, als even uitrustende onbevredigde vredigheid soms. De dagen, de weken, de maanden, ze waren er verleeft in woeste begeerte-drift van haastige, jagende genotzucht, hunkerend naar al maar meer, naar telkens nieuw en anders. In trieste onbegrepenheid lag soms week aan week het gezin in een uiteengereten vernieldheid; viel de eene botsing op de andere, werd de vrede zacht-smartelijk gezocht, in verspilling en verkwisting, zonder dat hij kwam. En machteloze verzwalking en afdwaling van elkaar hadden geleidelijk al stil-trieste aanpassing gebracht, een leef-mogelijkheid geschapen van stil-versuste, kille uiterlijkheid, waarbij ze hun aller warme, diep-verlangende innerlijk keerden naar anderen. Te zelden werden er de dagen geleefd in diepe bewustheid van het dikwijls schijnbaar maar kleine genotene; omgevochten en verschreeuwd werden ook

die beste momenten in wilde hebzuchtige begeerigheid, hakend en jachtend naar den telkens weer volgenden dag; wachtend, smachtend, onbestemd vaag en moe of die misschien zou brengen, wat in de veelheid van het verlangen zelf niet geweten werd.

Zoo was het leven van iederen dag een als terloops en voorloopig aanvaarde noodzakelijkheid, zonder stabiliteit en bewustheid, zonder besef van wat het intusschen dikwijls aan moois koud, blind, onverschillig tot zich nam; bleef het een al maar uitzien over alles heen, naar de verste onbereikbaarheid.

Lea's lijfelijke afgestorvenheid had het eerst de diepe, heete eendrachtshunkering in Mordechai gespleten; want al verwekte zijn dwingende, hijgende, gloeiende wil altijd tumult en verscheurdheid, in zijn breede, krachtige borst lei fijn en ongeschonden een rijk verlangen naar zoete harmonie. Zijn diepe lichaamsrust was van toen af jammerlijk in hem weggezonden; bij alles en door alles heen knaagde dit smartelijk-onherstelbare schreiend, snikkend, zacht en lang soms

achtereen; kon het plots met ruwen dronken wil den brand steken in het hoog en mooi in hem gezamelde. Dof en geslagen in verbijsterde zelf-verschrokkenheid om eigen verniel-macht vluchtte hij dan gejaagd en half gek van onmacht en wroeging, trok diepe schaamte over hem heen als een felle vernedering. Dan keerde hij weer in, vol gesloten wee en droefnis, stil en bedaard; zijn altijd heete hoofd nu zacht verkoeld, de hitte van zijn altijd brandende knuisten tot killige frischheid vervloeid. Zachtjes kwam dan in hem klimmen een verlangen naar innig willen weldoen en in kalme welbewustheid deed hij stille, stijve daadjes van naïeve genegenheid en trouw. Maar dan werden de tusschenpoozen kleiner, werd het tempo sneller; ging vloeien, breed, mild, de overstelping, kwam de gloeiende stroom van woest geefgeluk, verwrong hij alles weer naar zijn begeerte, blind, wild, dol; zat hij weer midden in zijn hartstochtelijkheid, die voor hem de bange uitstijging was naar het eeuwig-brede leed.

Zoo had hij al die jaren door, zijn ontem-

bare leef-macht met wilde kracht op het gezin geplet; had het zich opgericht en was het weer ineengevallen, al naar zijn wankel en vreemd-vergroeid wilsleven de stemming had ingezet en vastgehouden; had hij bewusten tegenstand en wat onbewust zijn wil belemmerend kruiste, geforceerd ineengedrukt en dol vernield.

Dat Mordechai's vurige onbedwingbaarheid het eerst in radeloosheid was vastgelopen op een door hem niet aan te grijpen, in zijn zelfbeschermende hulpeloze zwakheid niet te roeren, vreemd-willoozen tegenstand - op Lea's onvatbare koude verkindsching, waar tegenover zijn zware lichaam, plots hoger en breder uitgroeiend van drift, stond te dreigen soms en weer machteloos ineenzonk - het had hem een banger schrikslag door zijn borst gehamerd, een felle vooruitziendheid gegeven, dat er meer zou komen nu, veel meer, van groter kracht, met bewuster sterkheid en onverzettelijker.

Toen Mordechai dan in de nu heen bleekende jaren Lea's lijfelijke uitgedoofdheid in klein-menschelijke berusting had aanvaard;

de opstand in hem hiertegen op zijn wijze zich was gaan verzachten in openlijk gesmaal op het verlies van haar vrouw-zijn; hij haar soms naderde met grove steken onder water of haar ook wel met diep hartzeer bekeek; haar goeiïge woordjes gaf en zacht haar wangetjes beklapte, toen was de jong-wilde voortvarendheid, het hoge levenwekkende enthousiasme, het vitale, naar alle kanten uitslaand levensgerucht bij zijn kinderen begonnen. Mordechai had ook dat in zijn eerste tegenstrevendheid niet begrepen. Zijn wilde brein was nooit in staat geweest het enkel woordelijke te bevatten; alleen het aanschouwelijke bracht hem het begrip. Van wat hij nu bij zijn kinderen te ervaren kreeg, was hem het eenvoudige logische begrip dat het was warm-levend gevolg van het hun ingeboren karakter-eigene, vlak voorbijgegaan. Daarvoor zou hij hebben moeten denken, afleiden en begrijpen. Dat deed hij niet, kon hij niet. Hij had feiten, los en onsamenhangend, spaarzaam zelf-geziene en meer nog enkel gehoorde, van de burens in de straat en de familie in ‘de kelder’. Van de bedoelingen, den ernst,

de meer of minder verre reiking hunner doeningen ontging hem het besef, miste hij de voorstelling. Wat nog maar zacht begin was of wat uit de lijn van hun ieders aard nog onvermijdelijk komen moest, zag hij niets; zijn kop kon er niet bij. Hij hakte maar dadelijk in het rond, vloekte en schreeuwde er den schrik in.

Het zoo onmiddellijke, door alles heendringende, altijd waaksche familie-gevoel was tusschen de kinderen Santeljano en 'de kelder' raar begonnen te verwankelen. Het waren de kinderen die kwiek-onbezonnen, krachtig-onverschillig loslieten; 'de kelder', met dreigenden, breedden banvloek en smiegtige lijmerij gelijk, hield vast. En wie losliet, wisten ze daar, was de sterkste; dat was altijd hun machtigheid geweest. Maar nou was het om; zij wilden, konden niet loslaten nu, waren dus de zwaksten. Geraffineerde list, felle intrige werden nu zoetjes uitgezet en Mordechai gebonden als nimmer.

In dien hevigen kerel hadden nog nooit zóó heet de driften gebrand en gelaaid; ze

stortten uit hem, ieder uur van den dag, in heeschen huil, in ziedenden waanzin; zijn eeltknuisten grepen, grepen in verbrijzeling en worging; zijn kleeren vernielde, zijn eten vrat en zijn drinken zoop hij. Met de onverzettelijke kracht van barre eenheid gooide zich heel 'de kelder' op hem. Mordechai's geloof-graagte, zijn vertrouwensdrang waren van een fijne argeloosheid, ontroerend-kinderlijk, diep-menschelijk goed; hij vertrouwde zoo gretig en deed het zoo vol, zoo ijl-zuiver en zoo groot-gewoon. Zijn latent idealisme had dat stuk pracht diep-glanzend in zijn wezen gelegd en als de smartelijkste arme liep hij met dien rijkdom rond.

'De kelder' sloot hem in eerst, onontkoombaar, en joeg hem dan op. Breed en met uithaal kreeg hij dan de verhalen van zijn kinderen, hun opgroei voor galg en rad, zonder god en gebod.

...Zij hadden de bewijzen, steeg voortdurend in overtuigender climax hun beangstigend diep haat-gericht, dat rebbe Naftalie Leeuwensteijn en de heele straat er net zoo over dachten, dat niemand ze kon zetten, ze

geschuwd werden als de Hagadahmakah's.

Stamelend, schuchter er tegen in kwam dan de diepe leed-volle bescherming van zijn bloed. Alles ging zich dan fijn verzachten in zijn kop en de barre heete rebel werd een buigend-smeekende vrome.

...Zien jullie in, zien jullie toch in, dat ze ook hun goeie dingen hebben; wel zijn ze anders, maar niet slechter ... Raf z'n hart is van goud, Lotje is 'n godsengel, Ko, 'n rakker, maar 'n fijne jongen...

... En je Daan...?, vielen ze hem heftig weer aan, zich wegrukkend onder de vreemdigheid van Mordechai's stil-makende kop en stem.

... Daan?, vroeg hij verward, in dadelwijke spijt dien te hebben achtergesteld, ... Daan? ... die is misschien de beste van ze allemaal, vergoedde hij breed en mild het dien jongen aangedane rauwe onrecht.

Maar die zachte, vrede-zoekende bedaardheid, dat even-evenwichtige, waarachter de

Hagadahmakah's: de tien plagen, zooals die beschreven zijn in de Hagadah, dat is het verhaal van den uittocht der joden uit Egypte.

diepste weemoed snikte, moest verjaagd, moest om. Razen moest hij, vloeken, zich te buiten gaan; dan verloor hij zich, konden ze hem nemen, sarden ze hem tot hij weg vloog naar zijn huis, ziek en verpletterd van drift.

De jongens zagen dan opslag zijn aangetergde verwoedheid; maar bang wijken als vroeger deden ze niet meer. Een stil-sterke afwachting ging fier door hun lichamen, maakte rustig hun gemoed en helder hun verstand. Zijn wreede schreeuwen wilde dan door die tengere zachte krachtigheid der jongens heen; maar dan klom plots hooger nog hun bedaarde, onverzettelijke mooie ernst en terug viel Mordechai's dolle aanval, beschamend-klein, in machteloze gebrokenheid. Als dan de kalmte was gekomen, kwam het fijn-gedachte, enthousiast-naïeve, in trillenden hoogheidsdrang aanstemmende spreken der jongens. Lief-vertrouwelijk gingen ze nu om hem henen staan, rank, slank, blank; in hun nog onvolgroeidheid reikend tot de schouders van zijn hoge, breede, bruine lichaam.

.... Vaders ontstemdheid wilden ze niet...

ze wilden goed zijn voor hem en voor moeder.... Als ze meer geld gingen verdienen, mocht hij ook alles van hen hebben.... maar groter vrijheid moest hij ze geven.... vrijheid om te lezen, om te studeeren, om om te gaan met wie zij wilden.... En 'de kelder', dat donkere hok vol gif en nijd, die moest niets meer over hen te vertellen hebben.... tegen hun zin en heelemaal in den geest van 'de kelder' had vader ze nou bij 'het vak' gedaan; ze zouden hun best doen goeie werklieden te worden, maar dat moest nou ook het laatste zijn, waarin 'de kelder' had meegesproken....

Zoo, heel zacht, hadden ze gesproken; alles gezegd wat hun heerlijk van het hart moest; hun stemmen hadden van aandoening gebeefd, hun gezichten waren strak van ernst en teer van overgave geweest, hunkerend en groot hun oogen, blinkend van geluk.

Mordechai had meer gerust dan geluisterd. De sterke wil van zijn jongens had hem slap gemaakt en moe en in een soezend dwalen van zijn denken nu, had hij het toch altijd al moeilijk kampen in hem om ze te volgen en te

verstaan, zwakjes laten schieten. In zich opgenomen had hij, dat ze hem niet gebrutaliseerd, hem geen groote bekken gegeven hadden. Van hun diep, intensief-diep verlangen, hun ernst en vooral van de onwankelbaarheid van hun brandenden omhoogstuwenden wil, was weinig op hem overgegaan. Hun fijne ingetogenheid, hun ontroeringsvol, zacht dringend overreden en de volle beheerschtetheid waarmee ze, nadat ze zijn bruut hen willen wegdreigen hoog en sterk hadden weerstaan, hem zoetjes en innig waren genaderd, had hij voor koestheid gehouden; stomp-onverschillig onderschattend de plotse stijging hunner energieën en hun krachtigtrotsche ongenaakbaarheid dan, hun felle opgerichtheid ineens, dat, wat allemaal te zamen, de kern van hun hevig vuur-laaiend opstandig leven zou worden.

Raf deed altijd met de twee anderen mee; even vurig vrijheidsbegeerig als zij, dacht hij zich stil andere vrijheid; maar er bij stond hij altijd, onvoorwaardelijk-solidair, zwijgend, dom, licht-smadelijk lachend om al dat moois en hoogs van die twee groene jongetjes, in

vooruitziende, hunkerende lolligheid hoe hij de vrijheid zou genieten.

Maar Daan en Ko hadden zich op zijn innigst gevonden; die zochten elkaar met een naar elkaar toe verlangende openheid en een volheid van hart, elk vrij oogenblik. Zaten ze aan tafel, stil en alles-wetend van elkander, dan blonken hun oogen in elkaar weg; en liepen ze op straat, dan sloeg er een elkaar omarmende hooge blijdschap uit hen, dat hun gezichten trilden en hun stemmen schalden. De rijke, diep-genottelijke voornemens en plannen voor leering en ontwikkeling kwamen dan los in al vuriger stroom. Ko's actie was ontembaar; hij droeg aan, al meer, al haastiger, zijn teere nerveuze gezicht in valige gespannenheid. En Daan luisterde vreugd-bedwongen beheerscht en koel-bedachtzaam schiftend. Hun tweeheid was lijfelijk alleen; versmolten waren ze in elkaar tot een volmaakte eenheid.

Maar dan kwam het zwarige overleggen, het moeizaam wikken hoe en waarmee ze, als vaders tegenstand zou gaan bulderen, hun groot vrijheidsverlangen zouden bescher-

men. Als ze dit bespraken, zonk in Ko een bevende gejaagdheid van onmachtig verdriet, keken zijn oogen in vochtige glanzing hulpeloos-innig in die van Daan. En in dien jongen kwam dan overeind dat zich plots en snel in hem oprichtende vreemde, dat bangegeime, dat zoo uit zijn moedige hart scheen naar buiten te slaan; dan sloot zich stroef zijn mond, lichtten zijn oogen fel in enkel staal-grijs en keken hard en koud. Dan wist Ko opeens dat Daan voor alles onwrikbaar zou staan. En in warm geluk greep hij vleiend naar Daan, zich opheffend aan hem tot rustiger moed en krachtiger durf. De eenheidswil stortte dan weer uit hen, fier en frank, in een prachtige gezamenlijkheid.

Maar de bedekte en openlijke bemoeinis van ‘de kelder’ kwam telkens weer. Zwaar stapelde het materiaal tegen de jongens zich daar op. En Mordechai zwalkte in diepe uitgeputheid tusschen den kamp van die twee onverzoenlijke machten in. Weken achtereen hield hij zacht en voorzichtig een kunstig-bedaarde eensgezindheid met ‘de kelder’ vast.

Hij vertelde dan slim, met stem van terloopsche vanzelfsprekendheid, zoetjes gedempt en zonder ophef allerlei onwaar braafs en oppassends van zijn kinderen, dingen waar zijn hart naar uitging, die hij zoo heet verlangde en zoo graag als geworden waarheden zag. En vol wilde, overdreven behulpzaamheid werd hij dan daar. Naar den dokter liep hij ochtend aan ochtend met een sukkelend wurm van een zijner zusters; al de belasting-biljetten van te hoog aangeslagen broers en zwagers stopte hij gretig bij zich; hij kende al de belasting-controleurs en deurwaarders, hij zou reclameeren. En hoorde hij in 'de kelder' een van allen even klagen, dan bracht hij dadelijk een naar zijn aanwijzing bij het drogistje Cardozo klaargemaakt nog lauw drankje, dat heel precies moest worden ingenomen. De boodschappen die een kind deed en de meest gecompliceerde dingen, waarin zijn hoofd geen weg wist, nam hij op zich; hij holde naar het koomenijtje aan den overkant voor een pond basterd en kleepte zich in het zwart, ter audiëntie bij den minister, om voor zijn zwager d'Ancona een vreemde ingewikkelde

erfenis-kwestie te ontwarren. Hij was in de weer en liep zich in het zweet zonder eind.

Vrede wilde hij; diepe, warme eensgezindheid, stil geluk. En als hij meende dat hij dit in en met 'de kelder' had bereikt, dan kwam hij in ruwe uitbundigheid, wild, stoeierig, maar met verheimelijkte tactiek, bij de jongens. Van 'de kelder' zacht-pochte hij dan allerlei nieuws; liet hun hooren zijn opgenomenheid er in en zijn aandeel daaraan; accentueerde de diepst zelf-gesuggereerde, onsamenhangendste fantasiën, die hij zoo hevig wou, zoo ontembaar verlangde, tot de krachtigste waarheden. En heel vlug daaroverheen kwam dan breed en gul zijn tractatie. Was het najaar naar het paardenspel, op den eersten rang, met de zakken vol snoep en allemaal limonade in de pauze, de Leeuwensteijntjes het dichtst naast hem. En was het voorjaar, een dag van jong blank licht, van zwoele kracht en jolig-wilde waaiing, dan joeg hij met ze naar de bollenlanden, in drukke vreugd, onstuimig, hijgend, gejaagd, alsof de velden niet langer konden wachten. Zoo'n dag had alles dan zijn blij-naïeve belangstelling.

De locomotief, dat reuzige ding, dat verhitte, zware gevaarte, kon hij staan bekijken, bedeesd, klein, als was hij afgesnauwd; naar de wissels keek hij en naar de rails, als nog nooit geziene dingen. Dan klom en klauterde in hem al maar hooger zijn goed-gestemdheid; kregen zijn handen de heerlijke geefschheid zoo van zijn warme hart, zaten ze vol dubbeltjes en sigaren. En dan, in de velden, kwam een lachend geluk in hem, greep hij overmeesterd door kleur en geur en het hooge en wijde om hem heen, naar de jongens vóór hem, achter hem en op zij. Hij knuffelde hun handen heelemaal weg in zijn knuisten, kneep ze in de wangen en duwde hun hoofden tegen zijn borst. Of ze wel zagen, of ze wel roken, vroeg hij telkens weer. En als hij meende dat hun stemming even maar was gezakt, dan werd hij dadelijk weer de vurige wekker van telkens nieuwe genieting en vreugd. Rijen liet hij ze dan in open landauers, dwars door de al maar verder en verder in reine blijheid opkleurende landen; gaf den koetsier een stomp in zijn rug en twee sigaren gelijk, omdat hij stoppen moest, de jongens er uit wilden,

ze de bloemen wilden plukken en liet hij weer haastig voortgaan op een fijne herberg aan, waar ze koffie gingen drinken en varsche fijntjes eten met warm-gekookte eieren. En als hij dan tegen den avond met zijn nu stil geworden bende zon-gebrand, lekker-in-vermoeid weer zijn straat in kwam, keek hij in verheugdheid op naar zijn driehoog-vensters, zocht hij Lot en ook Lea, verlangde hij naar zijn kamer, naar zijn grooten stoel; heesch zich de donkere trappen op in ongestoorde welgemoedheid, at en lei zich langgestrekt,forsch en machtig in diepe voldaanheid te slapen op den vloer.

Ook 'de kelder', smuigem, had zoo'n poos zich dan te goed gedaan aan Mordechai's stroomende overstelping; ze hadden er daar van genoten, er van gehaald, zoo breed ze maar konden. Maar onder elkaar, achter hem om, ging hun vuile harde lach er om rond, zeien ze bij het krankzinnigste ding tegen elkaar, schuddend, stikkend bijna, of ze Chai niet even zouden laten roepen. En Mordechai's zichzelf opterende, naar vrede hunkerende, om vrede schreiende zelf-misleiding,

raagden zij met hun koud-miensch flegma, hun waaksche geraffineerdheid en vettige spot, als een laagje stof heel luchtigjes weg, lieten haar duren zoolang zij het goed vonden, maar hielden hem heel nuchter in de gaten. En de jongens ook bleven in hun onverzettelijke kracht tegenover hem; waren goed en zacht met zijn aandoenlijke goedheid, maar begrepen diep het ontbindendverkeerde in vaders hoog-tragische onoprechtheid en lieten niet los wat er groeide in hun hart aan vernieuwend geluk.

Gezien en belachen door 'de kelder', gepeild en begrepen door zijn kinderen, was Mordechai dan in zijn argeloos onbesef de triest-misleide, de smartelijke, losgelaten-alleene. Hij zag en hoorde pas - en dat ook weer slecht, door schrik en drift belemmerd - als 'de kelder' zich ineens open en brutoot op hem smakte of als hij plots stuitte op den franken, moedigen tegenstandswil van zijn kinderen. - Dan kwam de toornende vernieldheid in hem krijschen van zijn onmacht, scheurend snikken van zijn rampend wee.

In bar contrast, hard en wreed, had zich nu de lichamelijke en geestelijke gesteldheid der ouders en der kinderen Santeljano hoe langer hoe meer vlak tegenover elkaar gewerkt. De dagen van Mordechai's meest verslagen genektheid en diepste ineenzinking en van Lea's meest suffe dementia-verstilling waren voor de kinderen vaak de heerlijkste stonden van hun warm-gewekten sappigen levensbloei, het teer-gloriënde begin van hun levensvreugd. Hun popelende, gloeiende ijver stortte op alles neer, zette zich machtig vast ter felle grondige bemeestering. Ontvankelijk-wijd leien hun wachtende zielen open; wat er over heen ging, zelfs het nauwrakelingsch te hooge, zogen ze in, in begeerigbroeische vervruchting. Hun bevassing, intelligentie en klaar begrip groeiden snel, wild en overdadig, werkten rusteloos zonder maat en in uiterste gespannenheid.

En langzaam-aan ook trok uit hun gezichten weg het heriditair-banale van den familietrek, het zede-grove van milieu-expressie; kwam hun vergeestelijkte innerlijk schuchter en fijn naar buiten spiegelen de klare door-

gebrokenheid van hun blank verstand, den verdiepten zachten ernst van hun gave verruimde ziel. Door hun enkel heete impuls als Santeljano-kinderen was zoetjes-aan fijnsterke beheerschtigheid gaan vloeien; had hun wezen een koelere uitschijning gekregen. Hun bewegen was ingetogener geworden, hun stem zachter, hun spreken zuiverder. Maar het stoeische onvermoeid-krachtige, het hartstochtelijk-vurige, alles in gloed zettende vitale bleef hun diepe onuitputtelijkheid, hun stille, geheime, fonkelende rijkdom.

Het was deze intense verandering die de straat niet te verklaren wist. Benepen, dom en fel-afgunstig werd nu haar psyche. Armelijke dollerij, platte minachting en kleine haat kwamen eerst laf achterbaks, later in brute regelrechtheid op de kinderen Santeljano af. De Leeuwensteijntjes, met het alom-bemide, smuigem-schalksche rebbetje voorop, stookten het verwoedst. Het was tusschen die zes jongens de laatste jaren een felle macht-strijd geweest. De geestelijke groei van de Santeljano's was in jagende overijldheid ineens ver en blinkend boven die van de Leeuwensteijn-

tjes uitgegaan. In de Leeuwensteijntjes was gebleven de klein-bekrompen zelfzucht, het stomp- en blind-behoudende. De joodschweeke kleverige familie-hang, de knoesterige aan elkaar gelijkheid hadden het electricch vonkende contact der gedurfd-brede vernieuwing weggehouden van hun hoofd en hart, in leege armoedige gezinsband-liefde. Het was voor hen gebleven een feest als oom Maupie kwam, als neef Natie en nicht Henriëtte met hun beeld van een kindje, hen de eer aan deden. Bezoek aan en tegen-bezoek van patroon of hen voorthelpenden rijkaard, op sjabbes en jontof, werden in berekende vasthoudendheid gedaan en ontvangen, met de zoetst lachende pluimstrijkerij en de slimste, glunder-verhuichelende strijkages.

Dat gezin was geworden de vunze praatkeet voor ieder die in de straat zijn roddel kwijt wou. De welstand, door de kinderen Leeuwensteijn in den loop der jaren aangebracht, had van Naftalie een nog fijner, behagelijker, een nog beminnelijker rebbetje gemaakt. Zijn joodsche gijn had, door

jontof: feestdag.

zijn grooter onafhankelijkheid nu, de vuile scherpte gekregen van de dubbelzinnigste insinuaties, die, door de gemeene glimming van zijn felle oogen daarbij, de openlijkste aanwijzing werden.

Tegenover dit honderdmaal omwonden, onzichtbaar gemaakte levensbedrog, stond in prachtige robuustheid de zich aan alle kanten blootgevende,forsch-onbedekte, natuurware blanke naaktheid der Santeljano's.

Hun warme, jeugd-krachtige strijd ging tegen dit alles. Zij hadden de heerlijke, bijna vagebondeerende vrijheid lief; al wat opstond had hun hart. Fel en ruw, maar hoog-oprecht, gingen ze de Leeuwensteijntjes te lijf. Ze spogen op hun kruiperij, vloekten hun haat uit tegen hun neerbuiging, bejouwden en berelden hun slim-secure overleg. En wanneer zij hen vasthadden, kwamen ze niet zoo gemakkelijk los; ze gaven geen kamp zoo lang zij ze tegenover zich hadden, vervolgden hen als ze heengingen, zochten hen op als ze zich schuil hielden, trapt en beukten ze in- en uit elkaar. Met heel hun diepe warmte-kracht, hun sterk-wilde vurigheid wilden zij hen hef-

fen naar den recht-opstaanden trots, naar de ongenaakbaar-kijkende fierheid; al het smuigeme, al het verstone weg, mee met hen naar den spontanen durf, de lachende, tartende openlijkheid, de wapperende frankheid. Maar de Leeuwensteijntjes hadden nooit die heet-verlangende harte-taal verstaan. De gore knusheid van hun conventioneel-enge, zwaar-gedekte innerlijk had altijd ouwelijk en afgeleefd gesidderd voor het machtig gerucht van het donker-dreigende en plots schel-heldere, glanzend-klarende ontroeringsgewaai, dat nieuwe kiemen zond en vreemde geluiden droeg, alles revolt-zuiverend eens op zijn kop zette en door elkander donderde. Hun harten waren altijd stik-dicht gebleven en alleen was er even een opengaan van hun innerlijk, als Naftalie gemeen gijnde of ze in hun beste pakkie konden pronken. Een gulpande jaging ging hebzuchtig door hun bloed als de patroon tevreden deed, ze meer blanke, zware rijksdaalders wekelijks konden binnenhalen. Maar in gemeen-geslepen machtigheid voerden zij de wel-begrepen psyche van de straat. Als eersten, als voor-anen liepen ze

mee in het burgerlijk-brave orde-gangetje waarin het leven daar verslenterd werd. Zij hadden de oppassendheid, de spaarzaamheid, het overleg, waarvan heel de buurt in een stompe, zachte zaligheid vol was en waarover ze in dom-brede vergenoegdheid haar verheerlijkende babbel kon laten gaan. In den strijd der jongens stond de heele straat aan hun kant; haar rechtspraak verhardde zich altijd kort, blind en onbewogen, onberedeneerd en fel in neerdrukkende vernedering naar de jongens Santeljano, ging in grofteedere vergoelijking breed en warmbloedig gelijkgevend naar de Leeuwensteijns. De stilsluwe, ingetogen, vrome Naftalie had dat in het gaan der jaren, zoo zoetjes-aan, voor hem en zijn zonen uitgebouwd. Achter de genottelijke rook-sluiers van zijn sigaar, in de glanzende propere grijsheid van zijn zacht-pronkende rebbetjeshoofdje - als slaap-wiegend op zijn stoel bij het venster uren achtereen - had hij in bedwongen wreedheid naar het stijgende heil voor hem en zijn kinderen gezocht; alle listen besmuigemd, de verraderlijkste valletjes uitgezet. Ieder, hem zoo

ziende, hield hem dan voor het driekwart soezende, zachtmoedige, fijne, argeloze rebbetje. Maar Jette en de kinderen zagen de zoekende loering van zijn oogen achter de zwaar-geloken oogleden glimmen, en lachten.

En in het gezin der Leeuwensteijns werd met elken nieuwen dag de welstand, de eensgezinde kracht en de naar alle gezinnen der straat tastende invloed grooter, terwijl in het gezin der Santeljano's de tegen elkaar en tegen anderen opbotsende roerigheid - de door hun geest-groei uit elkaar zwalkende losheid en de fiere geringschatting van enkel duiten-bedachtheid - al maar roekeloozer opkwam. Zelfgenoegzame, welgedane, glanzende tevredenheid bij de Leeuwensteijns; aftakelende, verdoffende materieele inzinking bij de Santeljano's. Rebbe Naftalie parmantig, veerkrachtig, in al completer verzorgdheid van zijn rose-blank, zilver-grijze hoofd; Mordechai Santeljano smartelijk verslonken, ineengezakt-verkrompen, geel-tanig, groezel-vertriest.

En ook als werker had hij afgedaan!

Zijn eenig volkomen gaaf en groot vermo-

gen, dat al zijn hitte en opstandige drift, zijn breede, diepe goedheid en hevig uitslaanden wil, heel zijn hoog-superbe levenskracht naar buiten had gebracht, was stil-gelegd.

Het trotsche, zeere eelt van zijn barre werkershanden was zoetjes weggeweekt, zijn enorme bolle zwoegersborst schamelijk versmald, de ontstellende breede actie van zijn armen tot lammigheid verslapt.

Nu was zijn werkersgeweldenarij gebroken; zijn volle, donker-schaduwende natuur gesloopt; zijn vuur, zijn ziel hem uit het lijf genomen. Nu kwam de grauwe schraalheid, het slenterend-leege, de niet te stelpen schreiende zelf-jammer, het vroeg-vergane nog vóór hij sterven ging, de eerste dood. Hij hilde enkel stille tranen als hij aan zijn geruimde doode werktafel stond, als hij in armelijke alleenheid liep op straat, als hij begon te spreken. Van zijn half-nachtelijke, vroeg-ochtendsche visscherij, als hij de stil-statige uitstijging van den hoog-zomerenden dag tegemoet stapte, ging door de fonkelende, dauwdrinkende landen en hij het diepe ochtendgeluk van de nog hoge en wijde rust der

zacht-vergulde, verre wereld genoot, was nog enkel een vreemde heuging over, stonden zijn hengels en zijn mahonie-bruine vaatje te rotten op den zolder. Het klare, jubelende, pardoes de lucht instijgende gefluit van zijn lijsters en leeuwrikken aan het hoge buitenachterruit van zijn woning, was triest verstild; alleen de wreed den muur ingedreven, verweerde krammen gaven Mordechai soms nog de zacht-droeve herdenking. En al zijn kanaries ook waren weg-gestorven. Heel dat teerdrukke tierige vogeltjes-leven, hoog aan den kamerwand, was weg; hij had ze laten verzieken en verhongeren; en in de diepe verstardeheid van zijn eigen machtig leed had hij telkens afgewend-blind, als onbewogen, naar zoo'n stijf-lauw vogeltjes-lijfje gegrepen en het uit het venster gegooid. En Lea, in beseflooze getroffenheid door de stilte in de kamer, was, als ze meende alleen te zijn, eenige malen naar den kamerwand gelopen, in zoekende tasting haar handjes gaan latend langs het behang, kijkend omhoog en niet begrijpend weer teruggegaan naar haar stoel, in vrediglachende, starende gedachte-leegheid. Maar

Lotte wetend dat ze al maar moeizaam zocht en niet kon vinden, was zoetjes naast haar gekomen, had haar zachtjes tegen haar wangetje aan gezegd, dat de kanaries allemaal waren gestorven en dat het daardoor nu zoo stil was, maar dat vader wel weer nieuwe zangertjes zou kopen. Dan had Lea Lotte pal in haar oogen gekeken en als in bewogen vreugdigheid om dat zoet-beloofde, heel stil een paar kille traantjes naar haar toegeschreid.

Want Lotte was àl meer en dieper geworden hun aller vasthou, het zoet-zachte, fijnberaden meisje, dat alles in haar rijk-vergarende intuïtie ving en met haar enkel zuiver zieleweten naderde. Statig was ze in de jaren naar het vrouw-zijn gegroeid, maar nog was ze het niet; wel groeide haar teer-bloeiend lichaam nog iederen dag al maar slankend omhoog, doch haar borst had nog de schuchtere welving der gave blanke jeugd. De overstuurschheid van en het niet bedarend tumult in het gezin begreep ze diep, had ze in koele klaarheid gezien als het onvermijdelijke, niet tot elkaar te brengen gebots van nieuw tegen oud. De kwaadaardige, heerschzuchtige

behoudzucht van 'de kelder' wond haar niet op, maar gaf haar daar aan tegenover gestelden aard mooie kalme zekerheid. Zoo was het ook met al wat buur was in de straat. Een onbewuste krachtige, objectieve fijnheid lei er in haar vast; daarmee ging ze in zachte vriendelijkheid langs de Leeuwensteijns, stapte ze, dadelijk gretig omringd, in den vol-vleeschelijken kring der meisjes en jongens Halberstadt, liep ze gearmd met den neergebogen Sjaai Plukker en kreeg juffrouw de Wolff, als ze haar zag, altijd nog haar zoentje. Haar volle warme deernis ging naar Mordechai; haar diep meewaren met hem was de laatste jaren in gelijke lijn gaan loopen met de onuitputtelijke zachtzinnige zorgzaamheid voor Lea. Hem zag ze als het erge mikpunt, vol krachtige zwakheid en zwakkige kracht. Met heel haar lieve slankheid boog ze naar hem over soms, suste en kuste hem tot bedaring van zijn leed, streefde zijn zachte haar en trok zijn kleeren recht, sprak heel weinig tegen hem en koesterde hem in rust. Maar Daan en Ko hadden heel haar volheid; een heel lang Vastgehouden, hevig-snelle zachte vurigheid

kon plots rein en open uit haar naar buiten slaan, als zij ze hoorde in hun ruchtig idealisme, hun trillenden strijd, hun frissche roerigheid en krachtigen lust. Alseennaar binnen donkerende rose bloem, zoo diep bloosde dan haar heele hoofdje en stil hijgde haar borst haar aangedaanheid uit.

Alleen Raf kon ze in enkel strenge berisping bekijken soms.

Zoo, vol en diep van gemoedsleven, door strijd, groei, hevig wee en hoog geluk, inzinkende veroudering en stralend jonge kracht, was het in het Santeljano-gezin, toen de jongens het in hun léven dieper ingrijpende, tweede contact hadden gevonden in Jozef van Collem.

Daan en Ko hadden in harte-begeerigheid dien jongen dadelijk al hun warmte en liefde gegeven en hem vol opene trouw naar zich toegehaald. Hij was plots vóór hen gekomen in een van geluk lachend, heroïek moment. Terwijl de jongens Santeljano in dreigende vecht-uitbarsting bleek-vastberaden voor de afranseling of ransel-krijging stonden van een

paar hoge breede vecht-jongens, was hij opeens kalm, koen, midden in de dreiging komen te staan; had hij den kerels in een ommezien met zijn blanke, breede vuisten zóó heftig tegen hun kop gestompt, dat ze wankelend achteruit waren geduizeld en meteen aan den haal gegaan.

De ontroering was Ko tot in de keel gestegen; gesnikt en gelachen had hij en wild getast naar Van Collems handen, die vol omvat en gedrukt met heel de overgave van het diepste en rijkste in zijn ziel. En Daan ook, verstugd-getroffen door dit snel-kordate, die kloeke zwijgende daad, had hem een hand gegeven en hem schuw-sober een paar zachte innige woorden gezegd.

Jozef van Collem had het fijne, scherpe, bleek-blanke gezicht van den zich verintellectueelenden jongen jood, zooals in die dagen veel kaperszonen aan het omgroeien waren tot felle, aan hun milieu vervreemdende, uiterlijke en innerlijke contrasten. Er was een altijd van zijn scherpe kin uit over zijn wangen heen naar zijn voorhoofd vluchtende fijne,

alles weg-effenende beheersching in heel zijn kop; zijn mond had een beschaafde geslotenheid als hij zweeg en een welgemanierd-sober bewegen als hij sprak. Zijn diep-zwart haar stond gestyleerd rechtop mooi tegen zijn blanke voorhoofd aan en zijn zwart-glanzende oogen keken met felle, indringende brutaliteit. Een altijd vastgehouden verstandelijke bedaardheid had hij zonder weerga en zijn ineengedrongen lichaam was sterk voor drie. Zijn lijfelijke moed had de psychische verregaandheid van het bijna misdadige. En spreken kon die jongen, bedachtzaam-scherp, zuiver, advocaterig-gevat, presidentelijk-keurig en hoog redeneerkunstig. Maar niets sloeg heftig uit hem; alles kreeg een stille verborgenheid achter de kalme verstrakking van zijn fijn gezicht en het beschaafd-zachte van zijn vloeiend woord. Alleen zijn pathologisch liegen pleegde een bar verraad aan zijn geheime wezen; jammerlijk ontmaskerend lei dit bij tijen zijn stille afwijkendheid, zijn felle, vuige drangen, heel zijn vooze innerlijkheid bloot.

Maar de vernieuwdheid van den tijd was

in hem; het durvende breken en de fiere opstandigheid. Met zijn vluggen kop had hij dit uit al wat boek was, bemachtigd en verstaan. En met deze belezene kennis was hij dadelijk sterk en machtig komen te staan tegenover het enkel diepe voelen der jongens Santeljano, die zich innig en hunkerend, warm-toegewijd en wijd-open voor hem hadden neergelegd.

Tweede hoofdstuk
Cirkelgang II

Het lage luchtige, glanzende Dortendam, met de heldere en frissche bedaagdheid van zijn singeltjes en grachtjes, zijn grijs-donkere, vèr-nevelende regen-verschieten en het bollig gewaai in zijn altijd klotsende en spoelende polderige vlak; met de koele zilverblanke zonnigheid over zijn bedeesde binnenstadje en klein-boersche, groen-tuinige environs; dat gierige, benepen Dortendam, in zijn grootsteedsche, verwaten klein-burgerlijkheid, had ook de laatste jaren vreemde, verschrikkende roerige ruchtigheid gehad.

Van de groote buurlanden om het kleine Holland heen was een ontroerende galm van verzet en opstand gehoord; en sober, door getal-zwakke en onwetende jonkheid, werd die in het klein-Hollandsche Dortendam tot eigen lijdensklacht aangeheven, als 's avonds de zwart-spiegelende grachten met hun heerschenden huizen-trots en statige boomenwacht, in rijk binnen-licht en gouden weelde zwelgden en de bleek-lichtende winkelstraatjes nog de tamme zwoegers lokten.

Zoo was het opgekomen eerst, zacht maar dadelijk beangstigend, in aarzelende zelf-

vastgehoudene felheid, kinderlijk-primitief in de voorstelling, vurig, open en oprecht. Maar taai was het terstond en onverdelgbaar, in zijn plebejische afschijning hoog geïsoleerd, vierkant en breedgeschouderd tegenovergesteld aan de smuigeme bestaande orde.

In alle landen van Europa, door alle groote steden rende het woest en onbedwingbaar, in hijgend, steigerend ongeduld; begon een trouw samendringen van de koene stouthartige eersten en werd de brand van den opstand wel-bewust en fel gesticht. Het achterlijke, arrogante, stompe, zelfgenoegzame Holland, eng en bekrompen door zijn kleinbedrijf en weinige industrie; welgedaan, nuchter en sloom in zijn plat-landelijke, blakende boersche fysiek en enkel breed-vleeschelijk bestaan, hoorde niets van wat zoo roerig rondging in de groote buurlanden rondom, spot-lachte dom en begriploos om dat lachwekkend-onnoozele, brutaal-krankzinnige, dat was gekomen in zijn grootste stad; had niet het hooge gevoelige besef dat het was het vurig-levende, brandend-verlangende, koene begin van het socialisme.

En ook Dortendam bevatte dit nieuwe, hooge streven niet. De rijk-machtige patriciërs der statig-stille grachten toonden elkaar, in ontmoeting van hun kantoor-gang op de glanzende tramwagentjes hun ochtendlijke krantje, waarin breed en hitsend de opstootjes stonden afgedrukt. Ze fronsten strengelijk hun brauwen, trokken peinzend hun geperste broekspijpjes op, spraken berispande woordjes en gingen koel-koud in machtig lachje weer vaneen.

En ook over heel die groote, weenendtrieste stoet van vergoorden, verkrompenen, half-verganen; van die diep-vernederde, zwetende, laag-gebukte zwoegers, van die duizenden verstompte enkel domme-krachten, die stuwden, droegen en hieven heel Dortendam, ging de pas-geboren, jonge, blonde wil van dat vreemde verheffende nieuwe heen, als een gedrochtelijk, bespottelijk relletje.

Tam, verknocht aan hunburgerlijke gezinsrust, stomp-tevreden met hun droge brood, versuft in hun koude, kale nooddrift, hielden ze in beschamende neergeworpenheid half verkramppt tegen zich aangedrukt wat ze

hadden, bracht alleen de brute jagende snauw hunner beeren even denking in hun hoofden. Maar bij de enkelen die begrepen was het vuur van dat geestrijke nieuwe zóó de oogen ingeglansd, dat het bij hun ontwaken in vale ochtend-nachten, met den somberen, vernietenden zwoeg nog voor de borst, dadelijk vreugdig fonkelde en de neerplettende afgematheid, 's avonds bij het kruipen in hun benauwde bedstee-krot, het niet kon dooven.

De kleine, alles en ieder tartende, heerlijkbrutale, moedige bende, in rillende afgrijselijkheid als het onreinste gedierte veracht door al wat machtig was en zich daarvoor hield; niet gezien - en wel gezien dan gewantrouwd en verraden - ook door al wat sjouwde, sloofde, bitter leed en werd neergedrukt; brutaal en als misdadig uitschot getiranniseerd en vervolgd door driftige, vinnige diendertjes, ging in gewaagde vogelvrijheid Dortendam rond, maakte een actie en een geweld alsof er duizenden waren, bracht haar heele hebben en houen met diepen ernst en lachende kracht naar buiten, de straat op en door de stad.

Deoud-vertrouwde rust der zacht-hijgende

avondstad, met het stil-bleeke lantaarn-licht, de levenlooze, dommelende straatjes, de zoete ongestoorde droom der grachten; het telkens aan-galmende, naïef-oudtijdsche vredige spel van al de klink-klankende toren-carillons gelijk en tegen elkaar in en de enkele stille roep van het eenzame, nooit in het daglicht komende, altijd avond-donkerende oblieëventertje; die kil-uitliggende, onbewogen, koude kleine rust was ruw verstoord. Elken avond met denzelfden vurigen moed, het wilde, wagende enthousiasme en de prachtige gelijkheid van leider en geleiden, ging het dunne stoetje langs de grachten, kaden en singels en door de straten, in revolutionnaire roerigheid, in kloeke, koene tarding luid sprekend van zijn hooge ideaal, zingend de lachend-schreiende, donker-opstandige Marseillaise, verspreidend zijn armelijk-gedrukte felle schriftuur, colporteurend hartstochtelijkheftig in brutale luidheid zijn alles ondersteboven donderende krantje.

Zachtjes-aan kwam de stille schrik.

Op de grachten werden de nooit gebruikte blank-koperen sier-kettingen nu dwars over

de deuren gespannen, mochten de boeien niet open doen, moesten de nachtsloten driemaal omgedraaid. En heel de opkomende nederige middenstand griezeld ijverig flikflooiend mee met den rijkdom der grachten; doofde vroeger zijn winkellicht, beveiligde solider zijn winkelramen.

Het aristocratische- en het geld-liberalisme stond daar nu met een vieze broek van benauwdheid. In bleeke verschriktheid zag het in dat het allemaal was de consequente groei van zijn zaaisel. En in bange inbindende omzwenking ging het staan pal achter de behoudzucht van het koningschap, verloochende het in laffe ontdaanheid zijn leer, zweepte op tot een furiënd royalisme, dat door de stad vrat als een brand.

De Tuin kwam in beweging.

Op alle negotie-spullen, kraampjes, karren en manden waaierte trots de trouwhartige driekleur; en de orgels reden uit en door de stad, met een witte gipsop van Willem III in felle oranje-draperie en hadden allemaal Wien Neerlandsch Bloed en het Wilhelmus op de rol. Ze blerden en schetterden de stad

vol vaderlandslievendheid en oranje-getier, speelden op verboden punten en op verboden uren, stremden het verkeer. Ze draaiden, de kerels en de wijven, in sarrend-overmoedige tarding, lolden en dolden heele straten bijeen, beurden centjes rijkelijk en volop, waren stoeisch en handgemeen zonder eind. En de zuip stond niet stil. Zoo, verhit, fel, in verstompt-wreeden haat tegen dat opkomende nieuwe en in dronken-verwezen verteederdheid voor het oranje-hof, bacchanteerden ze, de vrouwen breed-vleeschelijk wulpsch, de kerels ruig-beestelijk geil, in verlangen naar den avond den dag om, om zich met heel hun misdadige aangehitheid in razernij te gooien op dat het hoog-geërbiedigde oranje-hof beleedigende zootje.

En 's avonds ging plots door de straten en langs de grachten de angst-snelle, overal heen stuivende vlucht van die moedig saam-gekomen eersten. In het duister opgevangen uit hun vergadering-krotjes, werden ze overvallen, overmand; bescholden en bespogen door de breed-geheupte oranje-wijven, uiteengejaagd en onder den voet geranseld door de

kerels. En als ze tot den laatsten man in wreede joelende jool waren opgejaagd en weggevaagd, hier en daar er waren neergezonken zonder adem, gekneusd, bebloed, dan kwam de smuigem-verholen rust weer onbewogen in de straatjes staan, glansden de grachten weer in hun zwart-diepe waterspiegels heerschend-mchtig en ongeroerd, lei heel de stad hol en leeg in haar achterlijke gedweeheid weer klein en zoet ter neer.

Maar ze hielden vol den sloopenden kamp dien ze vochten met hun ziel en hun lichaam gelijk. Het koel-vroege, zachte gloren van een hevig wereld-wentelen zagen ze in lichtklare, machtig-strekkende verschieten; ze zagen het juichend opengaan van het nieuwe aarde-leven onder de hoge gouden zon en in het diepe reine hemel-azuur, den verschen, frisschen, nieuwen bloei van den ongeschonden blank-gezonden mensch.

Dat hief hun harten hoog, verruimde vol diep geluk hun borst, gaf hun de niet aflatende kracht, de stoutmoedigheid en martelarenmoed en deed hen dragen den wreedsten smaad.

En zachteschraging kreeg dit roode, bloedwarme altruïsme.

In het zoetsappig-zedige Holland was kleintjes aan het opkomen een dwars tegen zijn onkreukbare neepjes-fatsoen ingaand individualisme.

Multatuli's diep-gevoelige, vurig-hooge stem was door het land gegaan. Zijn teeder diep-trillend timbre had de harten week gemaakt en zacht-warm aan het snikken gebracht, zijn glanzende spot en vurige schimp het braaf-burgerlijke in zijn uitgestreken huichel te kijk gezet. Hij wierp zijn felle lansen van afkeer en walging naar deugd-ondeugd, naar schijn-fatsoen, naar plakkerige gezinseenheid, naar trouw-acten, ouders-eerbied en godsgeloof. Hij greep driest naar Hollands zedebegrip, groef dit uit en ondermijnde het. Verschriktheid was er bij de vaders, de moeders, de peetooms, de voogden; ontsteltenis bij al wat welgezet was en dikjes of smalletjes geposeerd. Hij liet het haardvuur uitgaan en schoof de familie-tafel onverschillig in een hoek. De bourgeois-jonge generatie van het ouwelijk-stiekeme Holland ging hem

lezen, liep naar hem ten luister, lanceerde zijn vinnige adremheden, werd steil-ongezeglijk tegen de pa's en ma's. Bij de maaltijden kon soms strak gedistingeerd-norsche zwijging om de tafel staan en soms zelfs, foei, sloegen de drift-stemmen tot de lichtkronen omhoog. Maar eindelijk toch was er veroverd een vrijere huwelijkskeuze voor de joggen, een wat minder zwaar-solide kleeding voor de meisjes. Een obscurigheidje, een misstapje van een fijn, zedig naaistertje waren geen absolute beletselen meer om nog eens Mevrouwtje te worden; à-jour gewerkte keurslijf-stukjes, valsch-schroomvallig gedragen nog, brachten vlijtiger aanzoekjes.

Maar Multatuli's warm-trillend woord kwijnende daar bleekjes weg tot belezene koude conversatie, werd tot een wel-verzorgd gezellig snobisme. En dat het zich keerde tegen het individu en niet tegen de gemeenschap, wekte er veiligheid en gerustheid.

Maar op de weinige besten der werkers had zijn fel sarcasme, zijn scheurende geesol revolteerend ingebeten. Zij stonden met hem op en gingen met hem naar bed; hij vulde hun

barre, norsche werkdagen met stil, fier geluk. Ze propageerden zijn woord in vurig-uitslaande heftigheid, redetwistten onderling, te midden van hun mokkenden, vloekenden sloof, vol beweeglijke aangedaanheid, om het al nobelere van zijn gedachte en wil. Hij had hun latenten haat tegen al wat zemelde, huichelde, bedroog en loog in veinzende gezichtsver-strakking, heftig en luid tot uiting gebracht. En eindelijk waren ze, over den opstand tegen de zwarte leugen in het individu door hem in hen opengemaakt, heen, zonder hem gekomen, tot den fellen ontmaskeraar, den grooten vernielers van de bedriegend-meineedige maatschappij-orde: het socialisme.

In Dortendam was van toen af zachtjes omhoog gerezen de jong-teere figuur van de Vrije Gedachte en den Vrijheidskamp. Het was er vol warme wildheid en geraas. De vurige, onbedwingbare ijver van actie en propaganda joeg 's avonds door de straten; joelende manifestaties brachten oploop en gevecht, de revolutionnair-dreigende roep der colporteurs doorgalmde in overstemming van

alles de stad. De Zondagen waren hun stilbleeke rustigheid kwijt, brachten menschen-stoeten in georganiseerd verband samen. De kleedij revolutioneerde; schuchtere kaasbolletjes werden woeste flambards; hoog-staande strot-boordjes, liggende, wijd en laag van hals; bedeesd geknutselde col-dasjes, ijdelzwierende strikken.

Hygiënische en ethische inzichten gingen als fijn-blauwe principen rond; het anti-alcoholisme en het vegetarisme kwamen op; dronkenschap nam af, reinheid nam toe.

Het waren de jonge liberale joden van Dortendam, die het eerst en het heetst in massa zich gaven aan al dat driftige, botsende beweeg, aan heel dien diepen omwoel. Multatuli was bij hen dierbare vriend aan huis en het socialisme hadden ze aanvaard met de ongebreidelde liefde en het heftige omvatten van hun ras.

De werkplaatsen en diamantslijperijen waren vol nieuw gerucht van betoog en debat, van tekst-uitleg en moeizame dialectiek. Het leven was er een lust van jonge pootigheid, schallende vreugd en diepe overtuigdheid;

hun haat, hun verachting, hun bespuwing één solidair geweld. En de wilde gloeiende drang van binnen in hun hart stuwde een zenuwende jacht naar hun lenige werkershanden, machtig-onderwerpend, beheerschend hun looden taak. De groepen en stoeten 's avonds werden voller, de vergadering-lokalen ruimer en lichter en hun revolutionnaire lied verklonk al luider de openlijkheid van hun aanklacht en eisch.

De slimme, intellectueele bourgeoisie van het kleine Holland zag het staâge zwellen van dit groeiende, schroeiende getij, begreep eindelijk dat het was het eerste scharen van den vierden stand; en de verwarrende misleidende tegemoetkomendheid van het burgerlijk radicalisme kwam op.

De Hooge Staat bleef deftig, liet heel afkeerig, zoo nu en dan een volksvulgairheidje los. Maar in het bestuur van enkele steden was een democratisch encanaillement met den volkswil opgekomen. De seniele Dortendamsche gracht-patriciërs en zij die met ongeschonden verstand daar de feodale wereld in sierlijke geslachtswapens op hun equipages

lieten voortleven, keken sip-verschrikt en vol hooge grimmigheid om al die banale geluiden in het bestuur van de eerste stad des lands.

En ook de geld-aristocratie keek streng.

Democratisering van gemeente-inrichting beteekende stop-zetting van particulier initiatief, waardeloos-wording en opheffing van aandeelen-bezit. Maar het handige radicalisme zette door, liet den kindschen rijkdom in ongevaarlijke verlegenheid, weerstond wijslachend zijn scherpzinnigen, gaf den ondernemers snel-verstane uitzichten op andere dividend-jacht, beëindigde en ontnam vette concessies, maakte plannen voor groote bedrijven in eigen beheer, bezag het woning-vraagstuk, de arbeiders-scheidsgerechten en erkende het recht der vakvereniging.

De laffe, kleine burgerij - het hopelooswankele deel dat schommelde tusschen de vrijheidsbegeerigheid en maatschappij-vernieuwing der socialisten en de opstandsvrees der bourgeoisie - trok onder het rose vlaggetje van het radicalisme samen en de vurige, jonge, ongebonden socialistische beweging werd een diep-zuivere proletarische.

In de werkersklasse van heel Dortendam stond jong en oud fel tegenover elkaar. In al de gezinnen was de onverzoenlijke kamp van het losgebroken Multatuli-individualisme in de jongeren en het van gezin op gezin overgegaane vastgehouden, dor-droge fatsoens-behoud in de ouderen. Het gevoels- en gedachte-leven tusschen wat openbloeiend opkwam en dorrend aan het vergaan was, was hopeloos dolende geraakt; de zachte sfeer van stil-gesloten begrepenheid, van koesterende genaderdheid en dichte omvanging, was henen. En na jaren van verward geweld was er makke, gebukte gelaten overwonnenheid bij de ouderen gekomen; waren de jongeren in al tartender macht tot egoïst-harde vernielers van het week-enge familie-leven, tot vreugdevolle wekkers van een nieuw gemoedsleven gegroeid.

En toen eenmaal hun wild-stuwende harten heet waren opengebroken voor de loswoeling van hun persoonlijk lust-leven, had de diepe, uit den krioelenden wereld-bodem wijd naar den hemel stijgende galm van een vernieuwde gemeenschap, hun dieper liggen-

de menselijkheid gegrepen, hadden zij hun begeerig enkel zelf-voedend, enkel zelf-verzorgend individualisme als diep-verachtelijke, rotte burgerlijkheid losgelaten en was de uiteendwaling van Jong- en Oud-Dortendam tot een spraakverwarrende volkomenheid gegroeid.

In het hart van dit vlamme omwentelingsleven stonden de jongens Santeljano. Ze stonden er te midden, jeugdig-blank, opgericht-teer, met den harteklop der diepste aangedaanheid. Hun dagen waren vol scheurenden strijd; ze ondergingen het geluk van den zegevier en het diep-inbrandend verdriet van de nederlaag. Ze vochten, overwinningsbe-geerig, trillend-heet, lachend en schreiend gelijk, den strijd der grooten. Het ging tegen 'de kelder', tegen de straat, tegen heel de buurt; en de stroom van hun vitale energie was onverzwakbaar. Ze zamelden om zich heen heel de buurt-jeugd in al haar stroomingen. En ze kwamen allemaal; de onbewuste verlangers naar hun milde warmte, de stille dankbaren, de leergierigen, de twijfe-

laars, de koel-nieuwsgierigen, de spotters, de afgunstigen, de lasteraars. Ze hieven op tot hooge blijde geestdrift en nobel-sterken wil, overtuigden diep en twijfelloos, keerden den geest. Maar ze begoochelden ook, snauwden, overdonderden en straften af.

Het intiem-enge verbond met de Leeuwensteijns was verbroken; die ontmoetten ze nu enkel in zacht-lasterenden lach, op avonden van dispuut of in verband van vereeniging of club. Maar Jozef van Collem was om en bij hen. Die klaarde met zijn spits vernuft hun overvolle, wazige gevoel; bond bedaardjes in hun bruisende, overdadige spontaniteit; drong met zijn koude, strakke rede-kracht ze dikwijls schreeuwend-machteloos opzij. Want Van Collem had boven hen de zachtaansluitende, stil-verstrikkende macht van het weten der dingen; het ijzig-bedaard, sterk-geconcentreerd voet bij stuk houden en de geen hiaat latende of sprongen makende beschaafde redeneer-kunstigheid. Zij waren enkel wilde intuïtie nog; hadden heete vlagen naar het verpletterend-juiste, naar de breede omvademing en het diepe begrip van den

grond der dingen. Zij hadden niet de ordelijk-punctueele, zacht en gemakkelijk vloeiende zeggingswijze, die kalm en logisch en zoetjes-aan als vanzelf haar fijn-koude climaxen bouwt. De logica in wat zij zeiden was sterk secundair; haar alleen lieten ze het niet over, vertrouwden ze het niet toe. In hùn woord schreide of lachte dadelijk heel hun ziel open. Bij hen geen voorraffe verstandelijke verkenning van, geen oratorisch talmend zoeken in het statig-hooge woud van het woord, maar een dadelijk treden naar de diepst verborgen plek der rijkste vondsten. Hun stem sprak hun hart leeg, gedempt-bewogen of in schallenden jubel en hun oogen waasden gesluiert mee de smart van hun woord, glansden vol-vurig op als het in vreugd verklonk. Maar hun weten was nog achter. Jozef van Collem hanteerde dit in stille listigheid, bedaard en machtig tegen hen. Hun gulle openheid, hun aanhankelijke trouw, hun hooge eenheidsgevoel aanvaardde hij in fijn-effen gemaskerdheid verstild-getroffen, valschelijk aangedaan. Hij wist zijn invloed groot op hen. Zijn welgemanierde, kwieke geste, zijn fijn-gekanteelde,

zuivere redeneering, helder, breed, vloeiend, zonder stern-verheffing of driftige verspreking zette hun ongecultiveerde hoofden in hooge spanning, bracht hulpelooze verwardheid en wild-onmachtige verbijstering. Dan kwamen ze tot hem, gejaagd en hunkerend, om hulp en uitleg. Daan vond dan heerlijk dat, Ko, wàt Van Collem leeraarde en onderwees. En zachtjes kwam zijn macht dan over hen, door zijn bedaardheid, zijn vlotte kennis en scherpe memorie; werd Daan luisterend-dankbaar, diep-ademend stil; Ko, luisterend-memoreerend, heftig, fel op het weten.

Zoo groeide, warm en oprecht, hun leven om dat van Van Collem heen; zij hadden enkel dit, maar Van Collem had vele andere levens nog buiten dat, bleef de geheime, sluwe, ongegevene. Maar hun vurige, al maar reikende geest verdiepte zich en groeide uit, kwam tot zelfstandiger speuren van materiaal en bron. Met rusteloozen, heeten ijver zochten ze en ze ontdekten in lachende vreugd dingen van wetenspracht, gedachteinhoud en zielekracht. En langzaam kwam de vorming, diep van binnen uit, zwaar en moei-

zaam; kwam zelf-toetsende herkenning en fijne onderscheiding, groeide krachtig stabiel begrip naar hun enorme intuïtie toe. Breedere rust effende ingekeerder nu hun diepe felle bewogenheid; en hun altijd dadelijk gereede brandende woord kreeg de vollere schraging van de stilte-kracht hunner beheerschte zwijging, waarmee ze in sterke gesloten aandacht nu te luisteren wisten; werd gaver, dieper, overtuigender nog, indringender en rijker na die stil-gestapelde, bonzende en beukende ingehoudenheid.

Tegen Van Collem begon stil-gewapende weerstand. Als hij sprak, zuiver, puntig, bedaard, veilig sluipend langs den misleidend-stiekemen kant van gememoreerd, onherkenbaar gemaakt citaat, dan kwam er, na moeitevol, ernstig luisteren, fijn, wit lachje over Ko's nerveuze gezicht; en als Van Collem dan kalmer nog en zachter, breder uitbouwde zijn betoog van sluw-schelmerige verduistering, dan kon Ko plots door zijn woordbouw heen breken, naakt-ongeschonden vervolgen de aanhaling en wijd open vermelden de bron. Even dan stond er stille wildheid tusschen de

twee. Maar Van Collem, zoetjes, bond dan veiligjes in, onder fijn-tergend voorbehoud van zacht-stellig meenen dat Ko zich deugdelijk vergiste, toch dadelijk weer sluik zijn verloren positie hernemend. Dan steeg er hooge drift in Ko, fel en onbedaarlijk; vernietigde hij in barre weerzinwekkendheid het judas-gedrochtelijke in Van Collem.

En langzaam ook was hun harmonischdiepe belangstelling in vreemde kruising over elkaar heen gaan loopen; kon Van Collem hard-droge, fijn-berekende interesse hebben voor scheepsbevrachting, voor den tonnen-inhoud van koopvaardijvaarders, voor cacao-cultuur en hotel-exploitatie; schreef hij op fraai gecaligraveerde staten waarop hij dagen werkte, mede in, op massa-levering van Amerikaansche ruwe katoen, Engelsche kolen en Duitsche cement; holde hij naar groote handelshuizen en naar bankiers; - hunkerden de jongens Santeljano naar een vormende levensaesthetiek, naar zielsuitstorting, naar hooge levensdaad en koene heroïek; mijmerden ze zoetjes in muziek weg en ondergingen ze ontdaan de hooge pracht der taal.

De strijd hunner karakters, de kamp hunner willen was van toen af tusschen hen opengekomen; had felle twisten, diepe elkaar negeerende verslagenheden, maar ook telkens weer de heerlijke, mild-gelukkige verzoeningen gebracht.

Eensterk, vurig, mooidriemanschap bleven ze naar buiten. Hun frissche lichamelijke en hun verintellectueelde uiterlijk spreidde suggestieve macht in heel de buurt. Gehaat werden ze en gezocht, beveled en belasterd, al meer. Van Collem kreeg er zijn deel in alsof hij een Santeljano was. Hij vocht met ze mee, pootig, brutaal, onwrikbaar, maar zonder hart. Hij sloeg neer, zonder het ineenzinken af te wachten, had geen bekommernis voor wat ter neer lei. Zijn strijd was niet drang naar verweer van hemzelf, van wat hij lief had of voor waar hield. Hij kampte om het zachte genot der bedaarde vernieling, zonder hitte of spontane drift. Onrecht en laster brachten hem geen stil-schreiend hartzeer of onmachtig gesnik, maar waren voor hem koele dingen vanspitsvondig debat of koude, breede doceering.

Als de jongens Santeljano heel hun innerlijk naar buiten hadden gekeerd, hun woord een zoete streeling of een felle verafschuwing, hun betoog een trillende smeeking of een driest krenkende neerwerping was; of ook als de stilte der barre uitgestortheid begon te heerschen, dan kwam Van Collems verstandsstem weer zachtjes binden het contact en opnieuw schroeide de vlam van zege-zachtheid of vloek-geweld in het rond, opterend hun lichamen, tot grauwe, inzinkende uitgeputheid hun gezichten kwam verouderen.

Alleen Raf deed cynisch afzijdig; hij was enkel vlotte kameraad met al wat maar kameraad wou in de straat. Hij frequenteerde het enkel denklooze genot; speelde 's avonds bij de Leeuwensteijns kaart, rolde partijtjes biljart met de jongens Halberstadt, gooide bakkies en bitterde bazig. De inspannende, nerveus-worstelende bemachtiging van weten en voelen, het jagend hunkeren naar bewuster levensbeginsel en verdiepter levensernst bij Daan en Ko, vond hij mooi en hoog en prees hij met den grof-zinnelijken spot van heel zijn blinde, enkel lijfelijke wezen. De

Leeuwensteijns lokten hem, verlangden naar zijn bijzijn als wrijfpaal voor hun afgunstigen gift-haat tegen Daan en Ko en Van Collem. Heel zoo'n speelavond lolden de stemmen der jongens Leeuwensteijn den meest gewaagden laster, spoog Nathan fijntjes al zijn gal naar Raf. En met de Halberstadters ook lachte hij mee, belolde hij den fijnen diepen ernst, den volhardenden krachtswil waarmee Daan en Ko trillend voor het leven waren komen te staan.

Zoo groeide Raf in ruwen spot en dommen lach tot man; dwaalde hij in geheimende vervreemding zoetjes weg van Daan en Ko, werd hij al meer de gulzige drinker van het enkel zinnelustig leven; feller en hartstochtelijker en brandender dan een van zijn kornuiten, wjl ook hierbij dan het begeerensdiepe, het mateloos-bemeesterende, de bar-vast-grijpende wil tot diepe bevrediging: de Santeljano in hem opstond. En terwijl Raf de bordeelen beliep, dronk en rookte, in slimme volleerdheid heel zijn latent vernuft en innerlijken drang in spel naar buiten bracht; geen meid hem weerstond, hij de marquant-ge-

vreesde speler onder de kameraden werd, brachten Daan en Ko en Van Collem de straat, de buurt in vreemde ruchtigheid door den wilden ijver van hun vol-bloeienden geest, die rondging in agiteerende ontworteling van wat heel lang zoo was geweest.

Multatuli had diep in hun onstuimige hart gegrepen. Zij populariseerden hem met innige liefde en fijne distinctie, vochten zijn strijd fel en brutaal, namen het op voor zijn eer en goeden naam.

Hun zolderkamer werd het heete hok van bijeenkomst; daar werd hij voorgedragen en gelezen, zacht-schreiend of in lachenden triumph. Lot nam stil, onzichtbaar deel aan die, hun eerste hooge krachtige vereering voor een grooten geest. Wanneer ze bijeenkwamen, belegde zij hun tafel met een groen kleed, stuurde een karft water met glazen naar boven, liet thee rondgaan 's middags, diende koffie als het avond was. Dat vonden de jongens echt en heerlijk; zoet-verheffend was hun zwaar geluk en na afloop kreeg ze al hun naïeve warme dankbaarheid.

En het geweld van hun dispuut sloeg soms

fel omhoog, tot tegen de pannen op; dan kon plots alle gastvrijheid te loor gaan, week alle hoffelijkheid, konden ze als echte vechtjongens tegenover elkaar komen te staan, beschimpten en krenkten ze elkander tot er wegholden met diepen haat en in onverzoenlijke vijandschap.

De straat, heel de buurt, weerstond hun jonge, ongebreidelde machtigheid niet. Hun forsche, diepe bezieling greep rond, joeg aan tot daad. En al wijder werd hun kring. Al wat jong, blank en vurig aan het opkomen was, weg wilde onder den druk van ijzeren vaders moeder-bazerij en orthodoxe familie-gestrenghed, kwam tot hen. Zij braken dan kinderlijken angst, schuchtere aarzeling en dom-dierlijke gehechtheid.

In Ko culmineerde zich het sterkst de wil en de ernst tot omwentelen, tot breken met het oude, met sleur, met gewoonte-bedrog. Hij was de gejaagde, rusteloze, zich altijd heet uitstortende overtuiger, de snelle vinder van het trillend gevoelsargument, de suggestief-dwingende aanzetter. Hij liet niet bezinken, niet rijpen; besefsklaarheid en bewust-

zijnsvrucht moesten er zijn, dadelijk nadat zijn gloeiend woord was gedoofd, zijn fijne diepe stem in stilte nazong nog.

Daan's kracht in dat propageerende agiteerende driemanschap was zijn stille daadgereedheid, zijn korte, koene aanvatting van elk ding, zijn simpel-stouthartig voorgaan. Zijn woord had geen volheid, had niet de macht der overstelping, maar klemde fel en onbevrijdbaar door het korte dadelijk rake. De onomwonden stugge regelrechtheid waarmee hij uitsprak wat hij dacht en voelde, kon dikwijls geprikkelden tegenstand brengen, maar ook plotselinge enthousiaste instemming. Er zat een altijd breede kant aan wat hij zei en heel diep en bedwongen trilde zijn zwaar-gedekte aandoening, als een stil, zacht wee, bijna onhoorbaar fijn door zijn stoer doende stem. En alles daarbij leefde dan aan hem van openhartigheid en glanzende trouw. De onvoorwaardelijkheid van zijn vol weg-schenkend vertrouwen kende geen grens, voerde hij door met devoot-strakke onwankelbaarheid. Zijn open krachtig geloof ontroerde; in heel zijn kop lei de hoge wil er

toe en in het schitteren van zijn oogen stond het rustige sterke geluk van zijn zekerheid. Stille beschaamdheid wekte hij eerst, maar dadelijk daarna krachtige verheffing; sluwheid en misleiding stilden zoetjes weg, waarheidsgeluk en niet te stelpen oprechtheid braken open.

Er kon om die jongens heen een jubel staan van gullen overdadigen levensmoed, een hooge uitjuicing van jongen durf. Ko hield vast dan en vuurde aan, Daan boog zich er onder en droeg.

Door heel den kring joeg ontembaar de vernieuwing, schalde de glorie van opstandigheid en moed. De willetjes der moeders werden luchtigjes op zij gezet, de willen der vaders ruchtig weerstaan.

En toen de domme ouders-eerbied, als dogmatisch Godsgebod, woest uiteen lei gereeten en hulpeloos-jammerend aan het ineenzinken was; de tartende kracht der jong-heftige Ontkenning als een godslasterende verschrikking rondging, de Sabbath-heiliging driest werd aangetast, het ceremonieel belachen, de Synagoge als turnzaal begeerd,

toen viel de zendbrief van den Gagam, de jongens Santeljano oproepend ter verschijning, als een momentelijk-verbijsterende ontzetting in het gezin der Santeljano's.

Gagam: Opperrabijn.

Derde hoofdstuk
De diepe kentering

Het huis der Santeljano's stond daar nu fel gemerkt en in zijn schichtige afvalligheid stil endroefgeïsoleerd. De straat, heelde buurt, school in klein-bedrukte ontzetheid samen, liep bijeen in veilige niets misdane egoïstheid. De schuw weggetrokken buurschap verstilde de trap der Santeljano's, zette hun vensters in bleeke, levenlooze verlatenheid. Maar diep binnenin, in het hart van hun woon, stond zwaar en drukkend hun ongedeelde nood.

Toen de strenge dreigende oproep was gekomen, had Mordechai in een schorren rauwen schreeuw al zijn angst en leed versnikt, en toen, in bedarender vrees, maar met nog scheurender wee, den barmhartigen God om vergeving gesmeekt. In machteloze uitgezwaktheid was hij toen in een stoel gestort, zijn mond in sprakeloze verklemde wezenloos open, stervens-grauw zijn spier-verslapt, uitgerekte kop. Zoo was hij uren blijven zitten. En Lea was toen zachtjes naast hem gekomen, had zijn diep-ontredderde weggezondenheid kil-welgemoedjes voor een

goed zacht buitje gehouden. En zóó was ze er door berustigd, dat haar teere stemmetje schreiend, onbewust weemoedig, als een blinde zachte klaging zoetjes aan het neuriën was gegaan. Want wat een heel stuk stad al van haar jongens wist, wist Lea nog niet. Zij had alleen maar gehoord het woord Gagam, den naam; en toen was er dadelijk een haar wangetjes kleurende, vrome vreugde in haar geschokt, die haar mat-glazige oogjes even tot klaarder bewustheid had geglansd. Dat daaraan nu een dreigende godsverbolgenheid vast zat, daar had haar kindsch-argelooze hoofdje geen vermoeden van. En met dat barre onheil dicht om haar verzong zij welgemoed haar zangetje, was ze rustig en van een lieve innerlijke vriendelijkheid.

De jongens hadden eerst diep gezwegen. Ko in bleeken ernst, zijn oogen vol donkerglanzende gedachte, Daan stroef-beheerscht, mond gesloten in hard besluit. En langzaam waren ze toen tot elkaar gekomen; eerst in stil-innige verholenheid om elkaar heen dwalend, toen dichter op elkaar toe, tot ze, diep kijkend in elkaars oogen, weer heelemaal

waren geworden een; Ko trillend-aangedaan, vol moed en vol angst gelijk, Daan, als was het stil uit hem naar buiten gestegen, hem gevend de kracht voor zijn felle welgekende macht.

Van Collem had den oproep fijn-lachend ter hand genomen, hem gelezen met langzaam spiedend genot. Toen had hij de kameraden in uitgestreken bedruktheid aangekeken en zachtjes zonder ophef, maar in valsche gedecideerdheid voorspeld, dat het een ernstige zaak zou worden. Ko was nu de verschrikt-misleide; diepe angst wrong zich beklemmend om zijn hart en in fijne smeeking, zijn oogen droef doorwaasd, richtte hij zich in teere afhankelijkheid tot Van Collem. Want niet en nooit werkte in Ko de enkele angst der lafheid; hij onderging de dingen altijd in hun ontzettende dubbelheid. Hij was de geboren felle ziener van groote geheelen, van machtige wijd-strekkende complexen. De tegendeelen der dingen bestormden even heftig zijn wijden geest en stuwende visionaire innerlijk als het ding an sich. In den drenkeling kon hij den frisch-vitalen, vreugdig-ge-

redden levende zien en tegelijk den watergezwollen grauw-griezeligen doode; de veelkleurige jubel van den niet-omkijkenden, niet-wijkenden held kon hem opeens, diep ontzet, de stilte en den violet-paarsen rouw brengen van diens neergestortheid.

Van Collem had van dat al een zwakslimme notie; niet kende hij de diepte van den oorsprong, wijs-vast hield hij het voor vrees; en dan joeg hij Ko altijd op door bedaarde verering der feiten. Daan kende dit martelend-smuigeme spel in Van Collem en met al zijn felle kwistige kracht dekte hij dan, in verblijdende geruststellendheid, zijn bevendfijnen slanken broer met zijn stalen opgerichtheid door het geloof in de zuivere enkelheid der dingen. Dan trad hij om hem heen, gewapend met al zijn kostbare liefde, alsof hij ruimte om hem sloeg en alles van hem weghield dat het doorbreken van zijn alles beheerschende geest-macht belemmerde. Zacht en sterk rees dan in Ko de evenwichtige veiligheid. Zijn oogen kregen de vast-diepe glanzingen der stoute ver-ziendheid en al de teere tweeheid en weeke weifeling viel uit den

spiegel van zijn wezen. Daan trok dan zachtjes, als vluchtend, van hem weg, in stil-schreiend geluk om Ko's heerlijke herwinning, met het leed zwaar in hem, dat hij met zijn kracht nu weer in de alleenheid stond.

Tusschen de straat en 'de kelder' was een snelle, nuttig-valsche bondgenootschap ontstaan.

Jonas Santeljano had ze bij elkaar gebracht, in listige eensgezindheid de macht van vijandschap en haat vergroot en versterkt. Hij had het barre nieuws van den zendbrief het eerst geweten en het breed-verzwarend in 'de kelder' gebracht. Hij was het er gaan brengen met al de ostentatieve kracht van zijn felle komedianten-innerlijk, had het meest ongelegene uur gekozen om er mee binnen te vallen; prachtig had hij gezwegen eerst en in stuipige benauwing zijn oogen gesperd. Zijn komst en zijn doen hadden stille hart-kloppende ontsteltenis gewekt. In angst waren ze om hem heen gekomen. Langzaam, ontdaan, kapot was hij begonnen te spreken, en toen het

nieuwsgierig-gejaagde, de felle spanning op hun aller gezichten kwam valen, had hij wreed-opzettelijk den climax in een gesimuleerde hoestbui verbroken, valsch-argeloos uitstellend de ergheid van wat hij wist. Het verdiepen van hun onrust, wist Jonas, zou ze suggestiever maken voor de overbrenging van zijn altijd verschen haat tegen Mordechai en zijn kinderen, zou ze williger brengen waar hij ze wilde hebben. En toen, met de volle geraffineerdheid van zijn zieken-techniek, hijgend, benauwd tastend naar zijn keel, dof, verpletterd, vertelde hij de schande.

De ontstelling had even heel het vunze kelderhok verstild. De gore wandjes, het omlaag gezakte balkige zoldertje, de krottige wegdonkerende berg-hoeken leken in hun bleeke verveloosheid ook een en al verschriktheid. Maar dadelijk rechtte er zich snel weer het leven in geest-sterke kracht, sloeg de heftigheid hunner temperamenten al het enge en gedrukte om hen weg, werden ze meester den toestand.

De kinderen werden uitgestuurd naar den barschen rijken Ko Santeljano, naar het kip-

pige Joostje Delmonte, naar Michel d'Ancona, den baron. De forsche, harde, heerschende moeder, de weduwe Santeljano, had het kort en kloek bevolen, vol wil en gestreng. En allemaal waren ze gekomen, dadelijk, midden uit hun gedoente weggehoid, wild, half gekleed; ook de vrouwen, achter de mannen aan, en de kinderen, vruchtbaar-veel en druk er tusschen door.

De kelder zwol van leven, kracht en macht; fel zette er de agitatie in.

Alleen Sam Piza was stil; zijn groote gestalte ging in gedweeheid rond.

Zacht-timide lei hij sigaren op tafel, zette hij aschbakjes neer en lucifers. In zijn stille zorging en sullige bediening kroop die hooge robuste kerel triestig weg in een zacht verdriet om Mordechai's leed. Hij wilde, kon niet meedoen aan dat nijdige ruwe werk van die driftige wilde Santeljano's. Maar al de anderen zaten in felle gereedheid.

Jonas, gewichtig voorop, met aller aandacht aan hem vast, sprak:

- D'r was allang, al heel lang, op ze geloerd, vertelde me Manus Suize.... jullie weet, die hoort alles uit de eerste hand....

De gagam, de rebies en al de parnasiems hadde al voor 'n half jaar gelede in de mamaat zooveel als 'n vergadering gehad, om te overlegge wat teuge die ape te doen was ... maar op raad van die fijne, voorzichtige Gabriël Ferarees, de oudste parnaas.... 'n beetje patjore....werd de zaak toe angehouwe....maar nou, nou was niet alleen 't bestuur van de snoge, maar de heele kilah in opschudding.... daar most de gemeente 'n stokkie voor steke... ze stakke alle jonges an.... 'n fatsoendelijke, prachtige, mooie jonge van Salzedo - van lange Sak die mit Bietje Pinto is getrouwd 'n zoon - 'n brave, beste jonge, hadde ze zóó de kop op hol gebracht, dat-ie z'n ouwers wou verlate.... mit heele groote moeite hebbe z'm weer in huis gekrege en toen z'm half hadde opgeslote om 'm vast te houwe, toe het die half-gek gemaakte schlemiel van 'n jonge de vader uitgescholde voor smuigeme dekhengst.... weet ik veul.... en de moeder voor tochtige merrie....

rebies: rabijnen.

parnasiems: bestuurders van de joodsche gemeente.

mamaat: ontvangkamer van het kerkbestuur.

parnaas: enkelvoud van parnasiem.

patjore: zooveel als teut.

snoge: synagoge.

kilah: gemeente.

De rijke, hijgend-zinnelijke Ko verstiekemde even een lach.

- Ko lacht, hield Jonas gemeen-opzettelijk, even onderbrekend, vast.

En lichtelijk toen trilde er teruggehouden begeerte in al wat daar rijp en overrijp bijeen zat. Alleen de weduwe Santeljano had in de koele, bijna koude klaarheid van haar stoere oude reine rust de prachtig-ongeroderde lijfsverlostheid.

- Ga voort Jonas, beval ze stug, in fiere opgerichtheid. En allen ondergingen ze even in kleine schaamte haar strengen ernst, die nu geen lol te dulden wist.

En als een zachtjes afgestrafte, minder ruchtig, begon Jonas weer.

- De ouwers dochte dat die jonge stapelgek was geworden... hij belasterde de goeie god en de engele in de hemel... Ze wiste compleet geen raad... Toe hebbe ze Daan Slob late komme en die kleine, goocheme sallemander het 'm tot bedare gebrocht en bij 'm d'r uit wete te krijge, dat de jonges van Santeljano 'm dat allemaal hadde ingeprent.... dat ze 'n vereeniging of 'n sortement van 'n

club hadde... weet ik veul, de naam wist ik ook... die teuge de godsdienst was en waar de ouwers behandeld wiere....

- Hadde die ouwers dat niet zelf afgekend, viel beuldig Ko Santeljano bruut middenin, ... moste ze zóó erg Daan Slof d'r inhale...?

Joostje Delmonte, de kippige oogen bijna slaperig gesloten, maar gretig-loerend wakker, bedraaide in wrevelig ongeduld zijn stoel.

- Wat mot je Joostje, viel Ko barsch op hem aan, ... heb je pijn in de buik...?

- Goddank nee Ko, zei Joostje moedig, zacht geschrokken toch, lachend.

- Wat draai je dan zoo...?

- Gezegende Ko, ik wou je wel wijzer hebbe, vermande zich bangig nog Joostje Delmonte, ... as je zoo graag wil wete waarom ik zoo draai, dan zeg ik 't... je weet wel, ik bin pietje-rechtuit... je maakt Jonas 'n maling om wat bloedvreemde mensche hebbe gedaan... gagam! ... het hÍj Daan Slof d'r ingehaald...?

En dadelijk sliepen zijn krakkige oogen

gagam: hier: ezel.

weer en had zijn slordige facie weer den sulligen zottigen lach van de rust. En juist wilde Ko Santeljano toen in geprikkelde kwaadaardigheid Joostje Delmonte nemen, vroeg gijnig Michel d'Ancona's hooge tenorstem:

- Waarom hebbe ze niet liever Ko Aardappelekakker d'r ingehaald, die het 'n veul mooiere postuur dan Daan Slof...

Zacht, als een verzetje, kwam bij allemaal even ontspannende lach en Ko Santeljano's nijdigheid vervluchtigde stilletjes daarin mee. En toen Jonas' stem al weer fel door de luister-stilte ging, lachte het gekapte, blankmooie hoofd van Michel d' Ancona alleen nog leuk-guitig na.

- En niet alleen bij lange Sak Salzedo, maar in heel veul huishouwes, bij portegiese en bij todiskes, hebbe ze zoo de boel overstuur gegooïd... Mit al de jonges waarmee ze omgaanisin de huishouwes de grootste ruzie... 't wordt geregeld moord en doodslag...

De vrouwen zaten in stomme verbazing; voelden enkel den bangen ernst in de woor-

portegiese: portugeesche joden.

todiskes: hoogduitsche joden.

den van Jonas, geloofden de ergheid van dingen zonder inzicht of begrip.

- En laat de politie dat zoo maar toe...?, vroeg zenuwachtig, als bang gemaakt kind, kleine Rieke, jongste zuster der Santeljano's, Michel d'Ancona's vrouw.

Ko Santeljano sloeg in fellen kraaklach dubbel.

- Politie, gil-joolde zijn wijdopen zwarte mond.

En stillere lach was door al de andere mannen gegaan.

Rieke keek hulpeloos-sip.

Zij was heel lang het licht-blanke fijne meisje, het enfant chérie in dat donkere doodarme ruw-schonkige Santeljano-gezin geweest; dat gezin, dat altijd in vochte daggrauwing wroette en 's avonds onder den roodrigen schijn van een flakker-pit bijeenkroop.

Bijna twintig jaar scheelde ze met Ko Santeljano. Als een vader had hij heel haar kindleven voor haar gezorgd. En al wat hij aan haar, als fijn weeshuismeisje, kon opsieren, had hij voor haar gekocht. Zij was altijd bang-

brutaal tegen hem geweest; kon met den angst in haar oogen voor zijn onverhoedsche drift tegen hem te keer gaan uit alle macht en tot barre ontsteltenis dikwijls van al de andere broers en zusters. Dat had ze nooit kunnen afleggen; ook niet toen gupah en bandeau haar tot het slanke vurige getrouwde vrouwtje hadden gemaakt en ze bij haar altijd blank-verzorgden mooien, molligen man, weer opnieuw en verwender nog, het kind in de vrouw was geworden.

En een klein beetje bekomen nu van haar diepe beschaamdheid onder Ko's grofsmalenden, klein-makenden lach, viel ze vol wilde wraak tegen hem uit.

- Wat lach je nou zoo, met je leelijke groentestal van 'n mond heelegaar ope...? Zou dat zóó te verwondere weze, als die jonges de heele stad op stelte zette, dat de politie zich d'r mee bemoeit...?

Even dachten ze allemaal dat Ko zou losbarsten. Ze bogen de hoofden al in bedruktheid. Maar opnieuw schoot hij met nog gesperder mond in nog harder lach, omdat ze

gupah: huwelijksinzegening.

zich zoo komiek en zoo lekker kwaad kon maken.

- Hou je smoel, kleine nefieche, gebood hij ineens, barsch toch.

Nou wisten ze geen van allen waar de pret was opgehouden en de ernst begonnen. Rieke wist het ook niet meer en verslagen zat ze in wrokkige gehoorzaamheid. Piza, zenuwachtig-benaauwd, was opgestaan plots alsof hij wonder wat te doen had; hij kende die momenten van samenzijn zoo; nou kon er van alles gebeuren. Naar het zwart-geteerde schouwtje liep hij en in bedaarde drukheid van daar weer naar een duisteren berg-hoek. Ko voelde dat hij ze vast had allemaal, dat hij nog met ze doen kon wat hij wilde. En toen de wreede heerszucht verlangend in hem begon te neigen naar beangstiging van hen allen, hij op het punt stond in razernij zich uit te bulderen overal dat familie-gedonder, waar hij niks mee te maken had, niks mee te maken wou hebben, klaar stond op te springen en godverdomme te spelen dat ze daar eens eventjes in elkaar zouden zinken, toen kwam

nefieche: keutel.

de stem van de weduwe Santeljano in koude negatie van hun aller innerlijk:

- D'r mot mit Chai gesproke worde.... hij mot hier komme....

Ze had het pal voor zich uit gezegd in de onbewegelijke rust van haar machtigen schoot. En antwoord, dadelijke bewilliging, vroeg nu haar heele kloek-krachtige lichaam, haar blank-roze, zijig-grijze stuursche hoofd.

Al het heerschende en overheerschte gevoel in hen, dat fel kruisend over elkaar was gaan lopen, naar heete botsing drong, had zich nu plots stil gelegd en gezamenlijk geeffend onder dien ouden, hechten, barschen wil, tot vereende gehoorzame aandacht.

- Laat Judith mit een van de kindere eve 'n boodschap na 'm toesture dat ie hier mot komme..., ried Ety Delmonte, met zachten angst in haar groote Spaansch-zwarte oogen.

In Jonas stond ineens fel het verlangen, de lust naar Mordechai's onherstelbare vernieling; en breed stemde hij in:

- Moeder het gelijk, hij mot hier komme...

En terwijl er met zorgzaam overleg een boodschap voor Mordechai ontworpen werd,

telkens werd verbeterd en met meerdere geslepenheid omgewerkt, kwam er een zachte kloep op den gangetjes-wand en stond Naftalie Leeuwensteijn op den drempel, de oogen dicht in gebed, kussend de mezuzah.

Vlug-eerbiedig waren er opslag drie, vier gelijk opgestaan; Naftalie Leeuwensteijn, in smuigeme negatie van die kabot, was dadelijk in parmantig airtje op de tafel aangestapt, had Ko Santeljano uitgepikt, hem zwaar de hand gedrukt en hem zijn eerste vriendelijk-gijnige woorden gegeven. Toen had hij verder om zich heen gegroet, de mannen amicaal gereserveerd, de vrouwen glunder-vrij; was hij gaan zitten, zuivertjes, jas-pandjes achter weg, broekje op, zijn felle grijze oogen spiedend overal heen.

- U het van de schande gehoord, begon dramatisch-dieep Ko Santeljano, zijn mond in zenuwing slap vertrokken, ... dat motte wij hebbe en die brave ouwe vrouw...

- Klage, meneer Ko, kwam langzaam, vroom Naftalie's stem, terwijl hij zijn oogen

mezuzah: blikken deurpost-kokertje, waarin een perkamenten rolletje met enkele gebeden.
kabot: eer.

sloot, ... klage, is het opperweze tarte... De grootheid van het joodsche volk zat 'm altijd in het drage.... daardoor behielde ze Gods gunst waar ze zwierve over de wereld of waar ze zich hadde neergezet... daardoor wiere ze uitverkore...

Er was in allen stille aandacht nu.

Naftalie's kleine rebbe-macht omsloot hen volledig. Zijn godvruchtig weten, de bedaarde plaatsing van zijn woorden, de stijgende klemming van zijn ernst-intonatie, maakten hen overgegeven-bereid en volgzaam.

- Afvalligheid, ook bij het joodsche volk, is zoo oud als het volk zelve..., ging Leeuwensteijn geleerderig voort.

En in weggehuichelden lach overdacht hij, dat je ze moest spreken waarvan ze geen snars begrepen, dan ging het ze duizelen.

- Afvallige wiere gesteenigd... In onze tijd gebeurt dat niet meer... maar wij, ging dreigend zijn stem in de hoogte, ... wij stoote uit....

- Magnifiek rebie... prachtig... juist, heel juist, juichte Delmonte; en in diepe ver-

genoegdheid schoof hij heen en weer op zijn stoel.

De struische, blanke ETTY Delmonte bekeek het kleine, fijne rebietje in naïeve vereering; en bewondering vroeg ze voor hem bij Judith en Rieke, die ze telkens aankeek in ontroerde vervoerdheid. Maar Judith bleef kniezerig-onaanhankelijk en Riekie oneerbiedig-nieuwerwetsch.

- Wij stoote uit, herhaalde Ko in onmachtige drift, ... als je dan maar zegt hoe, rebie...

Nu kwam Naftalie los. Al de gezamelde wrok, die jaren achtereen zijn borst, zijn heele lichaam had doortrokken, al de diepe afgunst vloeide uit hem. Het was een requisitoir van enkel haat.

...Gebannen moesten die jongens uit de portugeesche gemeente... met 'n rood paspoort d'r uitgezet... Jaren achtereen had hij zich geërgerd aan die rakkers... geen eerbied voor iemand... over de heele straat, de heele buurt de baas gespeeld... meneer Jonas weet er alles van ... op zijn kinderen hadden ze nooit vat gehad, al waren ze jaren met ze om-

gegaan... Zijn jongens waren te verstandig geweest, waren braaf en oppassend ... maar hoeveel anderen hadden ze niet in opstand gebracht tegen de ouders... Omdat ze zelf te lui waren om te werken, stak ze de vlijt van anderen.... Zij brachten hun dagen door in liederlijkheid, in brutaal oproer tegen God en tegen Gods woord...

De felle, spuwende haat waarmee hij sprak, had zijn stem schorrig verruwd en zijn roze wangetjes, tot onder het zilver van zijn baardje door, aangegloeid tot rood.

Zóó stil was 'de kelder' nog nooit geweest.

De vrouwen zaten krom, schuw-beangst, alsof er noodweer over ze heentrok; de mannen quasi steviger, ieder in zijn malle eigenheid; Ko als een alles neerbeukende hercuul, Jonas een uitgestreken, onverbiddelijke kantongerecht-bode, Joostje gelijk Mozes-zelf in verontwaardiging zoo rechtop, maar alsof hij toch wel trek had in een bolusje, Sam Piza of hij vreeselijk naar achter moest.

...Voor die jongens moesten de oud-joodsche straffen nog van kracht zijn... nou moesten ze uit de heilige familie-band ge-

sneeën... alle liefde en geluk ze worden onthouen... voortaan simge en voorspoed zonder ze... alles zonder ze... uitgestooten... weg... dood...

Toen kwam Mordechai den drempel over, stil, heel zacht; het leek of zijn stilte onzichtbaar voor hem uitgegaan was, zoo volkomen stond ze er toen hij binnenkwam. Hij was bleek en van een strakke onontroerdheid, schraal, verarmd en klein in de wijdheid van zijn kleeren. Zijn schouders gingen slap, schuin omlaag, hadden hun breede, dragende kracht verloren en zijn afgezakte mouwen verslonken zijn barre handen tot kleine krachtelooze minheid. Maar heel het geheime van zijn al maar schreiende zieke hart lei in het overstelpend-snikkende wee van zijn oogen stil bewaard.

Ze allen aankijkend zonder hen te zien, was hij zoetjes voortgeschoven, tot hij tegen den stoel van Delmonte had gestooten en als op deze domme hindernis vastgelopen, daarvoor mak en redeloos was blijven staan.

Nu stond hij midden in het gericht.

simgé: vreugde.

Een weenende jammer ging door al de zusters heen. Rieke had in ontsteltenis afgewend het hoofd, Etty had het uitgesnikt, luid. Toen was Piza opgestaan en naar hem toegegaan, had hem een stoel gebracht en hem er berustigend opgedrukt.

En Mordechai, de prachtig-donkere, breeë, heete Spanjool, de forsche, hijgende vernieler en woest-zachte liefdehunkeraar, de felle bargeladen kerel, die hen allemaal had voortgestuwd in zijn ruw-geweldigen roes als werker, was daar nu gaan zitten als een vervaalde weggekrompen, half-verwezen man, kleindankbaar opziend naar dien grooten wei-verzorgden Piza.

- Chai is t'er moeder, waarschuwde Jonas, schijnheilig-zachtzinnig.

Even rechtte zich haar lichaam tot nog kloeker zit, ging haar blinde blik de tafel langs en was het of ze star naar Naftalie Leeuwensteijn had gekeken.

- 't Is allang mijn tijd, stond Naftalie ineens gehaast, vief op. Bedaardjes trok hij zijn vestje af, toen zijn jasje op, frommelde hij zijn knopen dicht, groette luchtigjes in het rond,

liet even vuiltjes zijn oogen naar Etty Delmonte glimmen, gaf Ko Santeljano een ernsthanddruk, stapte druk naar het gangetje, kuste de mezuzah en verdween.

- Rebie Leeuwensteijn is vort, moeder, waarschuwde Jonas nu weer en fijn-lachend dan, ... ik lijk wel de bode...

- Laat Ko nou mit 'm spreke... we motte wete, of-ie zich niet as vader gaat verantwoorde bij de gagam... hij mot na de mamaat...

Ze had haar wil gezegd, die koude, felle, prachtige vrouw, streng en ongenaakbaar, tot geen van allen en tot allen gelijk.

Allemaal keken ze naar Mordechai; maar die zat kil, wit, onbeweeglijk. Hij had niets gehoord. Met een lach die schreiend over den bleeken mijmer van zijn kop trok, keek hij in sullige verkindschtheid rustig, zacht voor zich uit als in verwezene tevredenheid. En toen Ko's stem naar hem toekwam, driftigactief, vol brandend wrakig verwijt, hij hem ruw de situatie op zijn berooide lichaam smeed, had zijn gezicht even diep-angstig getrild alsof het door een fellen klap bedreigd was

en zich dadelijk weer rustig vervriendelijkt.

Maar Ko's mond, wild gesperd en in verbeterheid gesloten dan weer, krijschte door:

- Dat was nou de opvoeding van zijn kindere... Godleugenaars ware ze geworde ... brutale gateisem ... door de heele buurt wiere ze niet meer mit de nek angekeke... de Leeuwensteijntjes, prachtige broodverdieners, de de Wolff's, de Plukkers en zelfs de kindere van Mark Halberstadt - 'n man die wat hèt - allemaal prachtige kostwinners... Zij, luie arremoezzaaiers, die 't brood voor de smoel van de ouwers wegvratte...

- Juust Ko, riep Delmonte ineens wakker en roerig, ... nou sla je zoo waar as God leeft, de spijker op de kop...

Als op een eersten rang, zoo lekker en op zijn gemak, zat Jonas. Zijn groote oogen glommen lichter van genot.... Die kleine, verdomde Joostje had hem het gras voor de voeten weggemaaid... Hij had Ko graag die pluim gegeven, bij hem werd hij half jaanje van verbeelding en dan wond hij zich al maar erger op...

gateisem: minderwaardigen.
jaanje: gek.

Maar ook de gulle, gulzige lof van Joostje had in den ruw-barschen, stomp-verwaanden rijkaard dadelijk gewerkt, want nu schreeuwde hij, dat ze allemaal trilden, Mordechai in het gezicht, ... dat 't nou uit moest zijn... dat ze het allemaal verdomden langer, dat apetuig als familie te kennen... dat hij opslag naar den gagam moest zich verantwoorden, zeggen, dat z'n kinderen waard waren gesteenigd te worden... dat hij er anders ook uitgedonderd werd en dat hij dan voor zijn part kon verrekken...

Zijn borst hijgde in bedarende felheid na.

En Mordechai, stil, langzaam, was nu opgestaan; niet geschrokken, niet ontdaan, in jammerlijk-vergane ongedeedheid, neergebukt-gewillig, als maakte hij zich star-blijtjes gereed een vriendelijk boodschapje te doen voor Ko.

En toen hij al met zijn smallen rug en mageren nek van hen afgewend stond, schokte plots in allen een begrip van zijn toestand.

- Waar ga je naar toe Chai, schreeuwde in snikkende deernis Etty Delmonte.
Zijn bleeke hoofd keerde zich spaarzaam,

en diep-afwezig, in teere stille geslotenheid, zei hij zacht:

- Na de gagam, van Ko.

En ontzet en beangst liet hij de kelder achter.

Op straat dwaalde hij nu, licht, heel licht, bijna zonder zwaarte. Stil liep hij de straten in en ging hij langs de grachten. Hij richtte zijn lichaam naar den hemel op en naar de boomen, in onbewuste, zachte hunkering naar bescherming; het was zoo stil in hem en zijn lijf stond zoo verlaten... En zóó zachtbehoedzaam ging hij voort, dat een paar musschen spelend om zijn voeten bleven. Dat was het eerste wat hij zag dien dag en even warmte-welling in zijn lichaam bracht.

In een diepen snik, dien hij mild den hoogen hemel schonk, brak toen zacht blondlichtend zijn herinnering open; zag hij Lea blank, jong en glanzend en zijn eigen donker krachtig lichaam; herdacht hij zijn dol, vurig werkers-bestaan dat hem enkel de rusteloosbegeerde rust had gegeven, zijn diepste en wildste liefde had gehad; zag hij het jaren

samenzijn met dien warmen kring van werkers, vol geluk en jolenden ijver, tot de kleinsten toe bemeesterend hun taak; en al zijn vogels rondom, zijn kanaries hoog aan den wand, zijn leeuweriken en lijsters aan den steilen, frisschen buitenmuur; zong er zoetjes in hem op, zijn gezicht zacht in vol-beminnend herdenken:

Wij gaan naar Lindenau,
Wat is de hemel blauw,

het diepe, klare fluitje van zijn lekkere, dikke, gouwen vink.

Fijn-ontroerd in zijn simpel geluk liep hij nu te schreien. Geen andere denking was in hem dan alleen dit klare, zorgeloze mooie. En dat het in al zijn diepe vertrouwdheid en fonkelende vreugdigheid zoo ver te blinken lei, onbereikbaar-veilig in zijn afstandelijke verledenheid niet meer kon worden genaderd of naar zich toegehaald, dat gaf hem een rust die zijn hart koesterde en zijn lichaam droeg.

Naar zijn straat was hij geloopt en zijn woning ingestapt en toen hij boven kwam,

bleek, tevreden, rustig, zijn gezicht nog vol zacht-levende peinzendheid, zag hij Lea stil-gevoelig in haar stoel, de voetjes op de hoge stoof en naast haar Lot, met een breuk in haar handen.

- Wat ben je toch 'n vreeselijk dom vrouwtje, sprak Lot grappig-gram, haar hoofdje een en al helpende vriendelijkheid, ... laat ze al haar stekken vallen...

Lea tuurde in naïef-beschaamde zekerheid op Lotjes bewegende handjes.

- En zoo ongevoelig, knorde ze stevigjes voort, met diepen lach in haar oogen.

Nu keek Lea toch even verschrikt.

- Is 't zóó in de war...?, vroeg ze bang.

- Nee, zalig vrouwtje... niks... hoor.... Lot maakt maar gekheid...

En zacht, innig drukte ze haar glanzend zwarte hoofdje tegen Lea's wang.

Stil had Mordechai ze staan bekijken en een fijne trilling was er door heel zijn lichaam gegaan. Zijn zacht-bewogen gemoed, al maar in blij-pure herinnering levend, was van een dadelijke, teere getroffenheid nog en zijn oogen liepen weer vol tranen.

- Het ze geknoeid, vroeg hij met stil lachje toch er tegen in.

Lot keek op, haar oogen in fonkelende vreugd.

- Gos, daar is vader..., en zij naar hem toe, haar armen om hem heen, slank een beetje boven hem uit.

- Ik heb boeke voor je gehaald, va... vier dikke..., en met leuke afgrijselijkheid, haarklankigestem diep, volsomberte, noemde ze op... Ter dood veroordeeld... Zijn eer gewroken... Het onderaardsch gewelf... De held van Girordin... Nou ga je hier knus in je hoekie zitte leze...

Ze had zijn hoekje al gereed gemaakt; een mager tafeltje voor zijn leunstoel bij het venster, zijn bullekop en zak tabak en de heerlijke vreeselijke boeken.

Stil liet hij zich bedoen, Mordechai. En Lot keek hem er vol bij aan. Ze had gezien dat zijn leed en angst zich zacht in hem hadden verrustigd, maar dat hij de schreiend-jammerlijke bedaarheid had gekregen van den vroeg-vernietigde en dat het lauwe doodsbegin al langzaam door zijn grauwe lichaam

trok. Haar lieve, diepe deernis met dien afgetakelden, stillen bleeken vader zamelde nu al haar beste kracht. Nog eenmaal zou ze in hem het wilde, roerige leven wekken, van hem weghouden die vale stille stervensbereidheid. Ze drukte hem op zijn stoel en zitten ging ze op zijn knieën; haar fijn-schuchter lichaam lei ze in diep-warme streeling tegen zijn borst. Ze lachte en snikte in blos van heel haar blanke hoofdje, in het onweerstaanbaar geven van haar zacht-getoomde, beschroomde, maar tegelijk ook vurig-begeerende innerlijk van den Santeljano. Zijn wijde boordje had ze platgedeuft, zijn armelijke dasje weggeritst en al zijn kleeren omgewoeld, alsof ze zich in hem wilde dringen. Een onherkenbare kracht trad uit haar; fijn, diep-rose overtuigd, teermoedig en hartstochtelijk-gewis; maar dan, in trillende verschriktheid om eigen ongekendheid in zachte terugwijking weer ijl verblankend, hield ze Mordechai voor, dat hij een flinke man moest zijn... niet geslagen... niet bang... de jongens waren prachtig... Ko 'n kwieke duvel, met 'n kop, met 'n hart en 'n mond... Daan voor alles klaar... 'n trouwe,

flinke stevigerd... trotsch moest hij op ze zijn... Zij was het... ze zouden dat zaakje best klaar spelen... Ze wist wel, hij begreep enkel maar wat er brutaal was aan hun doen; moeder dàt ook nog niet eens... maar dat was het niet... hij moest gaan letten op wat ze in zich hadden... 't waren jongens die durfden... gepakt waren door nieuwe ideeën... moed hadden daarvoor te vechten... 't waren echte vechters...

Een heerlijk-rank ontluiken was er in dat beschroomd-gesloten vrouwe-meisje nu, een geurend opengaan van haar sappigst zoetste wezen. Ze was vol trillende overreding en zachte smeeking; haar fijne lijfje versoepelde om hem in tengeren drang tot heffen, en haar oogen schaduwden stille glanzing tegen zijn diep, bleek leed.

Toen stond Lea achter hen, stil en wachtend, met haar breikousje in de hand.

Het was den volgenden dag een ochtend dat er enkel licht en kracht stond in de wereld, louter lachende verheuging en gretige levensgraagte.

Een vriezende klaarte had het lichte luchtblauw hoog en wijd verruimd en heel het stedeke straalde in de blanke pracht van het fonkelnieuwe koude zonnegoud. De huizen blonken en in al de straten flonkerde het; het was een sprankelende jool in zijn pas-herborenheid; op al wat maar even glimmerde schoot het stoeiend aan; fel zat het te blinken op al de torenklokken en wild-schitterend scheerde het over het stijf-rimpelende grachtewater. Het klein-drukke vertier van karren, wagens en trams leek een versch-geverfd kijk-spul van wereldstad spelende provinciestad. De diendertjes liepen trots en ernstig te kuieren, maar leutig-oneerbiedig greep de zon het koper van hun strenge helmen, prikte ze vol straal-bundelende lichtjes; het leek een aanschatering van hun kouwe drukte.

Maar in de fijne, ijle, klare kou was het leven vol en warm.

In dien ochtend stapten de jongens naar de Synagoge. Ze hadden heel den weg niet gesproken. De blijde kracht van dien vlasblonden dag had hen grooter en sterker ge-

maakt, hun levensbegeerte voller. Hun recht, hun overtuiging waren als een breed, feestend geluk in hen; ze groeiden bij iederen stap die ze dichterbij de Synagoge bracht. Van elkaar wisten ze hun diepe eenheid, hun vermogend kunnen ieder naar zijn aard. En toen ze de 'plaats' der Synagoge opstapten, ze nietig pal tegenover die groote, stille snoge kwamen te staan, met al die antieke kleine huisjes zonder vasthou om hen heen, toen had hun zuivere teedere pracht-moed de onvervaardheid van hun tengere blanke jeugd.

- Binne jullie van Santeljano...?, stoof een geel mannetje een deurtje uit, ... hierheen dan... ga jullie maar mee...

En terwijl hij druk vooruit liep met een zwaren bos blanke sleutels in de hand, een deurtje met overtollige krachtsmimiek opensloot, stelde hij zich voor:

- Ik bin de samaas... samaas Suize... zes en zestig jaar en zeve maande... zou jullie niet zegge, hè... en altijd zoo gezond as 'n visch... en iedere ochtend, die God geeft, om half zes op... zomer en winter...

samaas: koster.

Jij bint sprekend je moeder, jonge..., keerde hij zich zonder overgang in één adem door tot Ko, ... sprekend, twee druppele water kleine Leatje Fentura...

Toen liet hij ze binnen.

- Op die bank kenne jullie zitte... de gagam en de rebie zalle wel dadelijk komme...

En toen hij al bijna de deur uit was, kwam hij nog eens vlug, als heel noodzakelijk terug, weer op de jongens aan:

- Wie eet nou de meeste massoos en de grootste masso-balle van jullie tweeë..., vroeg hij met harden plezier-lach, ... jij?, ging hij pal op Ko staan, als had hij op hem de pik, ... want jij bint de brutaalste mit je kleine neusje.

Weg ging hij haastig nu, zijn nek schuddend nog in lach.

- Humor van 'n portugees, smaalde Ko, ... wat 'n gek stuk knurf, hè?

Toen keken ze den boel rond, namen alles in de handen, belachten het kleine, stomme air van gewichtigheid in al de dingen.

- Het kantoor van God, Daan, spotte

masso: joodsch paaschbrood.

Ko.... Kijk, daar heb je zijn copieboek... Daan, God z'n copieboek, z'n liniaal en z'n inktpotje...

Hij lachte een leuken harden schater. En vóórdat zijn gezicht nog tot behoorlijkheid was teruggeplooid, ging het deurtje open, trad een jong, fijn rabijntje in.

- Goede morgen, zei hij zuiver, beschaafdwaardig, naar de jongens toe.

Zijn driekant steekje glansde zwart en nieuw, het witte befje blank; en zijn vroomgeleerde fijne brilletje van goud, droeg stil zijn arrogantie.

Strak, gewichtig, stil ordende hij de dingen op de tafel; lei papier klaar, bladerde zoekend in een paar boeken. Maar ineens liep hij haastig naar het deurtje, hield dat open voor den gagam.

Dat was een hoge breede man met stuggen ruigen kop. Hij had enkel amicaal het rabijntje gegroet, was vol zwaarte en geweld gaan zitten; het rabijntje nu klein naast hem.

Toen richtte hij zich op, de breede borst in een en al geweldigheid, de zwaar-behaarde handen in felle knuisten op tafel.

- 'n Krankzinnig geworden toreador, lachte fijn, ingehouden Ko naar Daan.

Daan stikte bijna in een versmoorden lach. En nog eens kwam Ko'sleukesnoet naar Daan:

- 'n Stierenvechter die masso-ballen eet.

Daan sprong op, keerde zich om, kon niet meer. Maar toen begon de zware stem van den gagam, onverzorgd en dik van woord.

- 't Bestuur van de Portugeesch-Israëlietische gemeente heeft mijn, in mijn functie van Opperrabijn, opgedrage u beide te ontbiede, u beide te onderhouwe over 't godlasterende onheil dat u beide in de gemeente sticht, u beide te wijze op de straffe die de Algoede, Almachtige God brengt over de hoofde van hun die hem lastere...

Nu zaten de jongens strak. Daan koel, zonder veel aandacht, Ko vol gehoor, met brandende tegenspraak.

- Gods macht is onvergankelijk, Gods kracht onvergankelijk... die zich niet in ootmoed voor hem buigt, bant hij uit de gemeenschap der joden, doet hij ronddele als 'n melaatsche... De geschiedenis van onze voorvadere is daar vol van...

...Ouwe kost... dacht Daan; en met fjnspeurende indringing bekeek hij het jonge rabijntje, dat daar zat met omhoog geboogde ernst-veinzende brauwtes en glad gezichtje, en vol beaamde in stil-valsch respect... Die vindt het ook niks... stelde Daan vast... hij zou het beter doen, denkt hij...

Maar door ging het vermaan; hol woordgegaln in de breedte, dat slap tegen de jongens opkriebelde. Overden uittocht der joden uit Egypte, de wonderen die daarbij waren geschied, over de God in verzoeking gebracht hebbende vrouw Lots, die het Opperwezen in een zoutpilaar veranderde.

En toen heel dat opgetuigde stel van al die oude mirakels was uitgeput, kwam de dreiging:

- Wij, die u voorgaan Hem te diene, late niet toe dat Zijn Naam geschonde wordt... Afvallige, godloochenaars verbanne wij... verklare wij vervalle van het lidmaatschap der gemeente... Denk aan uw brave ouders... denk aan uzelf... wij zegene uw huwelijk niet meer in, besnije uw zone niet, heilige ze niet meer bij hun joodsche meerderjarigheid, be-

grave u niet... Zeg ons hier, dat de Almachtige het verneme, dat u beide terugkomt van uw dwaling... volgt mij naar de Synagoge en zweer mij met de hand op de Thora, dat u beide uw gedrag zal verandere, dat u beide godvruchtige jode zal blijve... Volgt mij, stond hij op, ... ik zal de Hegal voor u ontsluite.

Toen was Ko opgestaan, bleek in ontroerd besluit van zijn daad-gedachte, zijn oogen donker schitterend van wil. En alsof zijn teere lichaam, diep en jagend ademend, streed tegen het haast overmatig-zware van zijn taak, kwam langzaam, trillend, het hooge, fijne timbre van zijn stem:

- Wij volgen u niet, gagam.

Even zweeg hij nu; hijgde stil zijn borst.

Daan zat onbeweeglijk, zelfs zijn oogen knipten niet.

- Wij volgen u niet, herzei Ko nu klaar en krachtig, bijna schallend, ... omdat wij niet uw overtuiging hebben, omdat u ons niet hebt overtuigd... was god als u hem voorstelt, het zou er anders uitzien op de

Thora: Oude Testament.

Hegal: wetsrollenkast.

aarde... was hij alziend, almachtig, zóó goed en groot als u hem denkt, hij zou alle schepselen even liefhebben, niet duizenden laten verhongeren en honderden zich vetmesten in rijkdom...

Zijn stem steeg; een hoge juiching ging er zacht doorheen en een vurige moed trok als een heerlijke, tastbare vreugde warm-stroom end door zijn lichaam.

Daan was stil opgestaan, had onafgebroken naar hem gekeken. Hij had hem willen grijpen, pakken, dragen; steunen zijn ranke jongenslijf, dat hem van binnen bezeerd leek door te fel gebruik van kracht. Maar rustig en sterk hoorde hij zijn stem weer:

- Wij kennen geen god die onzichtbaar is... Multatuli's Gebed van den Onwetende...
 - Schei uit jonge, vernielde de gagam ineens Ko's woorden met een schreeuw, schei uit, nou is 't genoeg ... verlaat de mamaat, richtte hij zich op in heel zijn machteloze, forsche gebelgdheid, ... d'r uit, opslag... zoek heil bij je godloochenaars.
- Ze liepen nu weer in den sterkenden, hel-

lichten morgen en de overmoedig-jonge zon speelde met den jong-krachtigen jubel van hun hart.

Ze hadden zich aan elkaar vastgegrepen, in diep geluk bijeenlegend al hun krachten voor den verderen worstel nu. Den strijd tegen 'de kelder', tegen de straat zagen ze nu lachwekkend klein, als voorbij.

En toen ze gegroeid en als kerels hun straat instapten, zagen ze Mordechai met een karbiesje in zijn hand boodschapjes doen.

Amsterdam, 1914-1915.